

Zaslužni i ugledni biskup Antun Mandić na području školstva u Hrvatskoj

UDK: 262.12 Mandić, A.

Stručni rad

Luka Marijanović, Đakovo

U članku autor pruža osnovne obavijesti kako o samom biskupu Antunu Mandiću, tako i o bogoslovnom sjemeništu i s njim povezanom visokom školom, koje je nekoć, a danas i mnogo više nego prije, uz poseban i prikladan vjerski odgoj i obrazovanje pružalo humanističku i znanstvenu izobrazbu svojim pitomcima i slušačima. Naime, uz sjemenište kao odgojnu ustanovu bila je usko povezana Visoka bogoslovna škola, prvotno Lyceum episcopale, koja je nedavno prerasla u Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Antun Mandić, koji je stekao bogato iskustvo na području školstva općenito u Hrvatskoj, naročito korisno iskustvo školskog ravnatelja, utemeljio je ovu školu i na nju postavio veoma učene profesore, koji su se kasnije odlikovali i na peštanskom sveučilištu. Dok su druge visoke filozofske i teološke škole pojedinih redova bile, a na osječkom prostoru su to bili uglavnom franjevci, drugdje isusovci, ne javnog već zatvorenog tipa, svojevrsni privatni studij, dotle ove dvije ustanove u Đakovu blagotvorno i kontinuirano djeluju već više od dva stoljeća, i to na području što ga pokriva današnje Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Ključne riječi: biskup Antun Mandić, Đakovo, školstvo, pravopis

Biskup Antun Mandić osnivanjem sjemeništa i škole osigurava svojoj biskupiji vlastiti odgoj pastoralnog svećenstva.¹ Poznato je kako su iz tog sjemeništa izašli mnogi znameniti ljudi čije je djelo utkano u znanstveni i kulturni identitet Hrvatske i hrvatskog naroda.² Budući da su obje ustanove, i sjemenište i škola, danas najstarije odgojno-obrazovne ustanove na području sjeveroistočne Hrvatske, koje inače pokriva Osječko sveučilište, a koje kontinuirano djeluju već više od dva stoljeća, vrijedi barem ukratko promotriti Život i djelo đakovačkog i srijemskog biskupa Antuna Mandića, koji ih je kao takve bio utemeljio.³ Podizao je on i pučke škole na području svoje biskupije.⁴ Bio je to, ističu suvremenici, "vir de utraque republica meritissimus", što znači u Hrvatskoj i u Mađarskoj. On je kroz neko vrijeme bio vrhovni direktor i inspektor škola u Hrvatskoj i Slavoniji, tj. školski ravnatelj. Svojim je radom nesumnjivo utjecao na tijek zbivanja u crkvenom i kulturno-prosvjetnom, čak i političkom Životu, druge polovice 18. i početkom 19. stoljeća. To je bilo vrijeme koje je bez sumnje obilježilo "fenomen Napoleon". No, kako je vrijeme koje je nakon Mandića uslijedilo bilo veoma dinamično, s velikim promjenama na svim područjima Života i pojavom snažnih osoba, koje su zasjenile ne samo Mandića, već i njegove brojne suvremenike, došlo je danas vrijeme da se on i njegovo djelo bolje istraže, jer doista zaslužuju dužnu pozornost. Nakon Domovinskog rata 1991.-1995. godine Mandić konačno

1 Članak donosi tekst predavanja "Antun Mandić kao školski ravnatelj škola u Hrvatskoj" u nešto razrađenom obliku, koji je održan u Svečanoj dvorani Filozofskog fakulteta u Osijeku na Znanstvenom skupu 300. godišnjice početka visokog školstva u Osijeku 26. rujna 2008.

2 Usp. Luka MARIJANOVIĆ, *Kulturno-prosvjetna i preporodna djelatnost profesora i studenata đakovačke bogoslovije*, u: *Diacovensia*, teološki prilozi, 4(1996), str. 109-145.

3 Sjemenište se prije nazivalo "Biskupijsko sjemenište u Đakovu", a danas se samo zove "Bogoslovno sjemenište" u Đakovu, u narodu odvajkada poznato pod lijepim imenom "sjemenište" ili "bogoslovija". No, škola je tijekom povijesti mijenjala nazive: Lyceum episcopale, Bogoslovski fakultet Biskupijskog sjemeništa u Đakovu (latinski naziv: *Facultas theologica Seminarii dioecesiani maioris in Djakovo*), Visoka bogoslovska škola u Đakovu (latinski: *Institutum philosophico-theologicum in urbe Djakovo*), Visoka filozofsko-teološka škola u Đakovu, Visoka bogoslovna škola u Đakovu, Teologija u Đakovu, i napokon Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. To se vidi po sačuvanim Žigovima, pečatima, tiskanicama, studentskim knjižicama (indeksima predavanja), itd. Četvrtak, 6. studenog 1806. bio je početak visokoškolske nastave u Đakovu. Bilo je isprva sveukupno 53 studenta bogoslovije i filozofije, na dva odsjeka, teološkom i filozofskom. Danas je određen 6. mjeseca studenoga za dan kad se obilježava Dan Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Đakovu (*Dies academicus*). Usp. Andrija ŠULJAK, *Filozofsko-teološko učilište u Đakovu*, u: *Tri stoljeća visokog školstva u Osijeku*, Osijek, 2003., str. 49-56, ovdje 51.

4 O našim prvim pučkim, srednjim i visokim školama v. Stjepan SRŠAN, *Školstvo u sjeveroistočnoj Hrvatskoj*, u: *Hrvatska – povijest sjeveroistočnog područja*, Povijesni arhiv, Osijek, 1994., str. 207-221; o počecima i najstarijem razdoblju hrvatskog školstva v. Salih LJUBUNČIĆ, *Razvitak hrvatske pučke škole*, u: *Naša domovina*, sv. 2. *Hrvatska kultura – politička povijest Hrvata*, Zagreb, 1943., str. 830-834. Zanimljivog štiva o razvoju školstva na našem području ostavio je Ivan MARTINOVIĆ, *Povjesne crtice o školstvu brodske pukovnije i broskog okruga*, Zagreb, 1912.

ulazi u hrvatske leksikone i enciklopedije.⁵ Ali ga, na žalost, ne susrećemo tamo gdje bismo to s pravom očekivali.⁶ Kad se radi o grafiji, koja traži rješenja prihvatljiva za sve, značajan prinos usustavljanju hrvatskoga književnoga jezika dao je i Antun Mandić.

1. Mandićev lik i djelo

Zato Antun Mandić u galeriji starih hrvatskih katoličkih svećenika i biskupa zauzima istaknuto mjesto. Nastojat ćemo ovdje, da Mandića kao povijesnu pojavu na narodnom, političkom i crkvenom planu, pa i na jezičnom planu, i njegovu osobu sa svojim opusom, dovedemo u svezu s odgovarajućim povijesnim kontekstom i sa svime što je tomu prethodilo. Ni Mandić sigurno nije bio Bogom dana osoba, kao da bi takav izrastao iz ničega i svojem narodu i svojoj kulturi podario nešto što bi isključivo iz njega samoga izviralo. Mandić je prije svega bio svećenik i kanonik zagrebačke biskupije, kasnije đakovački i srijemski biskup (godine biskupskoga služenja: 1806.-1815.), i općenito rečeno: preteča hrvatskog narodnog preporoda uz biskupa Vrhovca i druge. Njegova je obitelj iz Bačke doselila u Požegu. Imala je mađarsko plemstvo potvrđeno 1801.⁷ godine. Rodio se u Požegi 16. kolovoza 1740. godine od oca Petra, sabljara, i majke Mande, od skromne obitelji, u gradu iz kojega potječe također Vjekoslav Babukić, koji udara temelje kasnijim hrvatskim gramatikama. U Požegi je Mandić završio osnovnu školu i šest razreda gimnazije⁸, a zatim je studirao retoriku u sjemeništu u Zagrebu, a filozofiju je studirao u Beču, pa teologiju u

5 *Mandić Antun*, u: Hrvatski leksikon, sv. 2 (L-Ž), Zagreb, 1997., str. 5; *Mandić Antun*, Hrvatska enciklopedija, sv. 7 (Mal-Nj), Leksikografski zavod, Zagreb, 2005., str. 30.

6 Npr. u knjizi poznatog "crkvenog povjesničara" Josipa Buturca, kad govori o znamenitim Požežanima, Mandić nije spomenut niti jednom jedinom riječju prigodom proslave 750. obljetnice Žvota grada Požege: Josip BUTURAC, *Crkveno-kulturna povijest, Požege i okolice 1227.-1977.*, Zagreb, 1977.

7 Josip BUTURAC, *Stanovništvo Požege i okolice 1700-1950*, Poseban otisak iz knjige "Zbornik za narodni život i običaje – knjiga 43, Zagreb, 1967.", str. 262; Josip BUTURAC – Antun IVANDIJA, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1973., str. 249.

8 Tomo MATIĆ, *Isusovačke škole u Požegi (1698-1773)*, u: *Vrela i Prinosi* 5(1935), str. 1-61, ovdje str. 21: "A poznati đakovački biskup Antun Mandić, također đak požeških isusovaca, bio je 1749. parvista minor, 1750. parvista maior, a istom 1751. nalazimo ga "in principiis". Požege je imala prvu gimnaziju g. 1699. Druge su osnovane 1766. u Osijeku i Petrovaradinu. Vidi više: Antun PETKOVIĆ (ured.), *Almanah gimnazije u Slav. Požegi povodom 270-godišnjeg jubileja 1699-1969.*, Slav. Požege, 1970. Požege je veoma značajan grad i u crkvenom pogledu. Više o tome v. Đuro KUNTARIĆ, *Požeška kolegija, spomenica o stogodišnjici 1835-1935.*, Slav. Požege, 1935.

Bologni, gdje je teološki studij morao napustiti zbog bolesti. Kad je prizdravio, ponovno upisuje teologiju u Beču.⁹ God. 1763. zaređen je za svećenika.

Prije nego li smo imali svoje samostalne škole u domovini za obrazovanje i odgoj svećeničkih kadrova, spomenimo usput, naši su ljudi studirali po svijetu. Hrvatski kolegij u Beču, "Collegium Croaticum Viennense", važan je za Mandića. Prvobitno je taj kolegij bio otvoren u Grazu, a g. 1624. premješten je u Beč. Bečki kolegij nalazio se blizu svoga suvremenika, Pazmanova kolegija, čak neko vrijeme (1763.-1766.) u samoj njegovoj zgradi, a zadnjih 18 godina svoga opstanka u kući "K bijeloj ruži" (I. Untere Bäckerstrasse), koju je nabavio sa svojim kaptolom zagrebački biskup Franjo Thauzy troškom od 32.000 forinti. Kolegij je isprva bio pod upravom Družbe Isusove, poslije redovno pod ravnanjem mlađega zagrebačkoga kanonika. Spomenuti zagrebački biskup Franjo Thauzy je prije bio đakovački biskup.

U tom časnom domu, pomno dalje bilježi Antun Cuvaj, svršio je đakovački biskup Čolnić svoj studij filozofije prije g. 1720. U njemu je dokončao svoje nauke zadnji srijemski biskup Ivan Paxi, a tako i prvi biskup sjedinjenih biskupija đakovačke i srijemske, Matej Krtica (prije g. 1750). U njemu je dovršio svoj odgoj i bogoslovne nauke Antun Mandić (ljeti 1763.), a pet godina kasnije boravio je u tom kolegiju i Mandićev nasljednik biskup Raffay (sa svojim bratom Franjom) kao slušatelj filozofije (g. 1768.). U taj se kolegij napokon povratio Mandić g. 1774., da mu bude vicerektorom i dušom uz kanonika Bedekovića, a kroz četiri godine svoga boravka obavio je na fakultetu, već u odmakloj dobi od 37 godina, stroge ispite.¹⁰

a) Mandić, svećenik i kanonik

Kao svjetovni svećenik bio je od 1763. do 1765. godine prvi ravnatelj (upravitelj, rektor ili "regens") Požeškog sjemeništa¹¹. Na vlastitu molbu

9 Mandić je boravio u "Collegium Croaticum Viennense", kojega je utemeljio oko god. 1624. Baltazar Dvorničić – Napuljski (Napuly), kanonik i prepošt zagrebački. U tom se kolegiju izdržavalo 20 klerika pod nadzorom kojega zagrebačkog kanonika, da slušaju filozofiju i spekulativnu teologiju. Usp. Antun CUVAJ, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Sv. 1., Zagreb, 1910., str. 241.

10 Osim ovih spomenutih prelata odgojeni su tu između g. 1745.-1780. mnogi đakovački svećenici, naročito oni prvi, koji su poslije g. 1750. preuzeli župe iz ruku redovnika sv. Franje. Poznata su nam njihova imena. Među ostalima bio je tu i Ivan Wittmann, Požežanin, poslije župnik u Srijemskoj Mitrovici i napokon, generalni vikar Mandićev u Đakovu za vrijeme osnutka sjemeništa (+1829.). On je kod Mandićeva ukopa vodio sprovedne svečanosti. ~ Na žalost, i taj kolegij je dokinuo Josip II. (u proljeće 1783.).

11 Vidi Gabrijel VALEČIĆ, *Nadbiskupski orfanotrofij u Požegi, Historijska monografija*, str. 55-106. Na str. 71. ne spominje se kao rektor Mandić Antun nego Szalay. Szalay je bio rektorom Akademije za studij

razriješen je te službe rektora. Imenovan je upraviteljem, pa potom na prijedlog Ratnog vijeća u Beču i pravim župnikom župe u Kobašu kroz četiri godine. Šest godina je župnik u Lipovljanima (g. 1769.). Obje se župe nalaze u gradiškoj regimenti. God. 1775. zagrebački ga je biskup Josip Galjuf imenovao začasnim kanonikom čazmanskoga kaptola i ujedno svojim kanonikom "a latere", te vicerektorom Hrvatskog kolegija u Beču. Iskoristio je svoj boravak u Beču i ondje za dvije godine u zreloj dobi od 37 godina položio doktorat iz teologije (g. 1777.). Obnašati službu vicerektora Hrvatskog kolegija u Beču je bila veoma ugledna služba.¹² Tu su mu nakane dvorske naukovne komisije bile iz neposredne blizine dobro poznate, a imao je prilike da se osobno upozna s važnim osobama u Beču. Mogao je zato dobro uhvatiti sve niti koje su se plele oko reforme školstva. Josip II. mu je kasnije povjerio organizaciju škola u Mađarskoj. Mandić je bio školski savjetnik, pa je provodio školsku reformu kroz trideset godina. Zbog Napoleonova pohoda po Evropi dobio je od cara zadatak, kao kraljevski povjerenik, komesar, učvrstiti tvrđave u Hrvatskoj (napose u Osijeku, Slavanskom Brodu i Gradiški). Za taj posao bio je odlikovan komendatorskim redom sv. Stjepana. Bio je miljenik carice Marije Terezije i cara Josipa. Ukratko, što je Mandić bio zamislio, to je i ostvario.

Nakon višekratnih boravaka u Beču Mandić se vraća u domovinu, konačno u Zagreb, i to poznat i slavan. Biskup Galjuf je Mandića trebao kao svoju desnu ruku, pa ga je još kao mlada čovjeka učinio i imenovao 15. travnja 1778. godine pravim kanonikom Stolnoga kaptola u Zagrebu. Mjeseca siječnja 1786. godine imenovan je velikim prepoštom. Iste godine 1786. zagrebački biskup Josip Galjuf će ga imenovati i svojim generalnim vikarom. Dvije godine kasnije postat će naslovnim biskupom prištinskim (1782.). I u zagrebačkom je Stolnom kaptolu vršio različite službe i primao odlikovanja. Bio je kao arhiđakon Bekšinskog arhiđakonata instaliran kustosom zagrebačke stolne crkve (1792.), opatom Desnice sv. Stjepana (1800.), opatom BDM u Petrovaradinu, biskup

filozofije i moralne teologije osnovane u Požezi 1761. Vidi i: Gabriel VALEČIĆ, *Povijest požeške gimnazije*, str. 5-53., u: Spomen-izvještaj državne gimnazije u Slav. Požezi za škol. godinu 1926.-7., Slav. Požega, 1927. Doista je god. 1754. utemeljeno u Požezi sjemenište (danas zgrada župnog ureda kraj današnje stolne crkve sv. Terezije). Odatle su gojenci najprije polazili gimnaziju, a kasnije akademiju. Sjemeništem su upravljali biskupijski svećenici. Kad je sjemenište nakon deset godina opstanka ukinuto, njegova je zgrada kupljena za župnički dom. Svrha je sjemeništa bila da se iškoluje što veći broj svećenika koji bi imali u Slavoniji preuzeti nekada franjevačke župe. Osjećala se nestašica svećenstva u istočnom dijelu prostrane zagrebačke biskupije, gdje se inače govorilo štokavicom. Vidi također Josip BUTURAC, *Crkveno-kulturna povijest Požege i okolice 1227-1977.*, str. 124.

12 Usp. Emerik GAŠIĆ, *Brevis conspectus historicus dioecesium bosniensis-diacovensis et sirmiensis e fontibus historicis concinnatus curriculaque vitarum auctus*, Mursae (Osijek), 1944., str. 82-83. Postoji i prijevod iste knjige od Stjepana Sršana, Državni arhiv, Osijek, 2000.

Maksimilijan Vrhovac ga je imenovao prepoštom i priorom Vranskim.¹³ I napokon, kralj Franjo ga je 17. lipnja 1806. godine imenovao đakovačkim ili bosanskim i srijemskim biskupom. To je imenovanje potvrdio Papa već 26. kolovoza 1806. godine, da bi Mandić još iste godine 28. rujna primio biskupsko posvećenje.

Bio je u svoje vrijeme kandidat za požeškog biskupa, ali je Mandić to kao Požežanin odbio i nije uopće htio da tu nastane nova biskupija. Opravdavao se da više voli Zagreb nego da bude imenovan biskupom u Požezi. Tek je papa Ivan Pavao II. prije desetak godina osnovao novu biskupiju u Požezi (5. srpnja 1997.). Naime, kod uređenja granica između zagrebačke i đakovačke biskupije Mandić nije želio od Zagreba oduzeti više Župa i pripojiti ih Đakovu, koje je dotada imalo samo deset Župa. Očito nije mislio da će upravo on jednom postati đakovačkim i srijemskim biskupom! To samo pokazuje kako je on u Beču u povjerenstvu za razgraničenje biskupija (1781.) imao znatan utjecaj. To povjerenstvo je u to doba udaralo granice biskupijama po Hrvatskoj i Slavoniji. Zagrebački biskup Josip Galjuf zbog velike starosti i bolesti nije mogao poći u Beč, pa je onamo kao svoga osobnog opunomoćenog delegata poslao kanonika Mandića. U ovoj misiji bio je Mandić tako savjestan i vjeran, da nije htio pristati na osnutak nove biskupije, koju su u Beču htjeli osnovati samo radi toga, da Mandića postave biskupom. U povjerenstvu se Mandić snažno borio da se Zagrebačkoj biskupiji ne oduzme novogradiški kraj i pripoji Đakovačkoj biskupiji. Pod utjecajem valpovačkog vlastelina suprotstavio se prijedlogu i zahtjevu tadašnjeg prkosnog đakovačkog biskupa Mateja Franje Krtice da se Župe donjomiholjačkog i valpovačkog dekanata odvoje od pečujске biskupije i pripoje novo ustrojenoj bosanskoj ili đakovačkoj i srijemskoj biskupiji.¹⁴ Zbog toga se Mandić, kad je kasnije postao đakovačkim biskupom, ljuto pokajao. Pristao je tek da se desetak Župa između Slavonskog Šamca i Slavonskog Broda pripoji Đakovu, a u ime zagrebačkog biskupa izvršio je i primopredaju tih Župa. Bio je to samo početak rađanja i rasta biskupije dostojne bogate tradicije i duge povijesti, koja je konačno 18. lipnja 2008. postala Đakovačko-osječkom nadbiskupijom i samostalnom Đakovačko-osječkom crkvenom pokrajinom. A od nekad ogromne Zagrebačke nadbiskupije tek su nedavno osnovane još Požeška i Varaždinska biskupija, a u fazi osnivanja su još biskupije Sisačka i Bjelovarska.

13 O Maniću vidi *Schematismus cleri dioecesium bosnensis seu diacovensis et syrmiensis canonice unitarum pro anno a Christo nato 1892.*, Diacovae, 1892., str. 50-51. gdje se spominju njegova odlikovanja, itd.

14 Do 30. listopada 1971. bila je to Apostolska administratura sjeverne Slavonije i Baranje, kad su ti krajevi konačno pripojeni Bosansko-đakovačkoj biskupiji.

b) Mandićeve svjetovne službe i zaduženja

Uz ove nabrojene kao i druge crkvene službe i odlikovanja, kanonik Mandić je obnašao i svjetovne službe. Primao je zaduženja i odlikovanja. Tako je 3. rujna 1776. godine imenovan savjetnikom za školstvo i nadzornikom narodnih škola za Hrvatsku i Slavoniju. Kad je konačno g. 1777. stupio na snagu glasoviti "Ratio educationis" i oživotvorena tvz. literarna okružja, rješenjem od 16. kolovoza 1777. godine za zagrebačko literarno okružje budu imenovani Nikola Skrlec i Antun Mandić, prvi za provincijalnoga naukovnog ravnatelja, dok Mandić za nadzornika narodnih škola. Zatim, zbog njegovih zasluga za domovinu, bude imenovan savjetnikom Kraljevskoga ugarskog namjesništva (1782.). Odlikovan je naslovom tajnoga savjetnika carskoga dvora. I konačno, već pred kraj Života (1810.) primio je visoko odlikovanje: komendatorski križ sv. Stjepana kralja. Upravo kao dugogodišnji savjetnik kraljevskog namjesništva u Požunu (današnjoj Bratislavi), sudjelovao je u prosvjetnoj komisiji za uređenje ugarskih i hrvatskih škola i "ilirskoga" pravopisa¹⁵. Štoviše, on je inicijator i inspirator dalekosežnih školskih reformi u Hrvatskoj¹⁶. Kao inspektor narodnih škola, prvi je obnašao tu čast do novoga sustava, mada je god. 1782. postao i velikim Županom Županije zagrebačke, pa drugi put sve do god. 1806. kad je postao bosanskim i srijemskim biskupom u Đakovu.¹⁷

c) Mandić, biskup u Đakovu

Kao bosanski ili đakovački i srijemski biskup nakon zrelog promišljanja odmah je 6. studenog 1806. godine, ni mjesec dana nakon svog dolaska u Đakovu, sav radostan osnovao Bogoslovno sjemenište u Đakovu s "Lyceum

15 Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb, 1978., str. 57: "U nizu njemačko-hrvatskih školskih knjiga po Felbingerovoj metodi izdao je zagrebački kanonik i kasniji đakovački biskup Antun Mandić godine 1779. *Uputjenje Slavonskom pravopisanju za potrebu narodnih ucsionah u Kraljevstvu Slavonije oder Anleitung zur slavonschen Rechtschreibung*. Mandić će nešto kasnije imati važno mjesto u skoro zatim sazvanoj pravopisnoj komisiji za Josipa II, što je imala riješiti pitanje grafije kojom se imao tiskati Stullijev rječnik".

16 O Mandićevom radu na reformi pravopisa te njegovom plodnom udjelu pri zaoštrenim odnosima u veoma Žučnim raspravama oko grafijskih pitanja u svezi s izdavanjem velikoga rječnika Joakima Stullija, usp. Zlatko VINCE, *Antun Mandić kao kulturni i prosvjetni radnik*, u: *Diacovensia*, teološki prilozi 4(1996), str. 155-166.

17 Vidi više: Marin SRAKIĆ, *Prijenos sjedišta đakovačke i srijemske biskupije iz Đakova u Osijek*, u: *Diacovensia*, teološki prilozi, 1(1993), str. 159-164.

episcopale". I to u (gradu!) Đakovu, koje je 1807. godine imalo samo 1234 stanovnika! Tako on konačno rješava problem odgoja svećeničkih kadrova za ujedinjenu biskupiju¹⁸. Bečki je dvor bio i ranije slao Antuna Mandića u Đakovo, da se vidi što je ondje bilo moguće učiniti za biskupiju, koja je namjeravala i već bila počela graditi svoje sjemenište (g. 1804.). Za svoga prvog trodnevnog boravka u Đakovu, kao poslanik Namjesništva, razgledao je pripreme radove za gradnju sjemeništa, razmotrio situaciju s obzirom na osnivanje biskupijskoga sjemeništa, i to nakon dokidanja generalnih sjemeništa g. 1790. Uvidio je da Stolni kaptol ima pravo s obzirom na lokaciju i veličinu zgrade za novu filozofsko-teološku školu i bogoslovno sjemenište, što ga je htio podići biskup Matej Franjo Krtica. Zato Mandić malo kasnije, ali sad kao đakovački biskup, poduzima bolje rješenje, koje je uporno zagovarao đakovački Stolni kaptol. Od franjevačkog samostana u Đakovu načinio je sjemenište. I uopće Mandić je bio poznati revnitelj u visokom konsiliumu za povrat samostana u Brodu franjevcima 1806. godine¹⁹. Zato sa svojim prijateljem franjevcem Marijanom Lanosovićem vrši zamjenu franjevačkog samostana u Đakovu za onaj puno veći u Slavanskom Brodu.²⁰ On usavršuje i staru Čolnićevu pučku školu u Đakovu i pretvara je u "glavnu školu" s tri razreda i tri učitelja, jer to sada zahtjeva položaj Đakova kao biskupskog

18 O Mandiću i sjemeništu u Đakovu v. Matija PAVIĆ, *Biskupijsko sjemenište u Đakovu 1806-1906.*, Đakovo, 1911., str. 53-60. O Mandiću kao osnivaču filozofsko-teološke škole i bogoslovnog sjemeništa v. Slavko PLATZ, *Osnutak Visoke filozofsko-teološke škole 1806. u Đakovu i razvoj filozofskog studija*, u: *Diacovensia*, teološki prilozi, 4(1996), str. 9-22.; Marin SRAKIĆ, *Antun Mandić, biskup, realizator školskih reforma u Hrvatskoj*, u: Dragutin TADIJANOVIĆ (urednik, i dr), *Nav. dj.*, str. 87-97, ovdje 91.

19 O tome više: *Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi II (1806-1833)*, Slavonski Brod, 1997., str. 3, 7, 9, 19 itd. O franjevačkom samostanu u Slav. Brodu v. Rudolf HORVAT, *Slavonija, povijesne rasprave, crtice i bilješke*, knjiga I., Zagreb, 1936., str. 139-144, ovdje 142-143. Franjevci su se vratili u svoj matični samostan u Slavonski Brod iz kojeg su otišli prije 19 godina. U tom je samostanu bila vojska i neke škole. Zato ga je trebalo prije isprazniti i obnoviti, pa tek onda nakon preseljenja pristupiti radovima u Đakovu. Sve je to iziskivalo velika sredstva. O svemu je Mandić poslao izvještaj 23. srpnja 1805. i već se tada vidjelo da nova bogoslovija u Đakovu te godine neće početi. O provedenoj zamjeni samostana u Đakovu sa samostanom u Brodu v. *Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi (1834-1878)*, Slav. Brod, 1998., str. 157.

20 Budući da je Mandić bio rodom iz Požege, prijateljevao je s brojnim franjevcima, a i surađivao s njima još iz vremena kad je bio rektor Požeškog sjemeništa (1763.-1765.). Posebno je surađivao kao školski nadzornik, što potvrđuju njegovi brojni izvještaji. Mnoga neriješena pitanja i nepopunjena učiteljska mjesta riješili su bili i popunili franjevci. Ne čudi nas zato, da je Mandić bio čest gost franjevačkih zajednica i kao inspektor i kao kućni prijatelj. Vidi npr. *"Ljetopis časnog samostana Našašća Sv. križa u nutarnjem Osijeku od 1686. do 1890. godine"*, gdje za nadnevak 6. kolovoza 1780. stoji: "Antun Mandić, zagrebački kanonik i inspektor pučkih škola za Slavoniju, posjetio je i nas i škole". Usp. Stjepan SRŠAN, *Osječki ljetopisi 1686.-1945.*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1993., str. 91. Više o odnosima Mandića i franjevaca v. Marin SRAKIĆ, *Antun Mandić, biskup, realizator školskih reforma u Hrvatskoj*, str. 87-97, ovdje 95-96.

grada²¹. Na svoju je ruku, kao privatni studij, da bi osigurao čestitu pripravu četverogodišnjem teološkom studiju, otvorio licej, za zadnja dva razreda gimnazije, tzv. "dvogodišnji filozofski pripremački tečaj", pa je filozofija (logika i fizika), koja se tu učila, bila priznata i na drugim višim školama u carevini. Kroz četrdesetak godina postojanja, na njemu je završilo oko tri stotine učenika, koji su kasnije završili sveučilišne studije i zauzimali u Hrvatskoj značajna mjesta u društvenom životu. Đakovčane je pak pozvao da prime na stan đake, laike. To je početak novoga doba za Đakovo.²²

Mandić se ozbiljno bavio mišlju da sazida novu katedralu u Đakovu, pa je za nju ispekao 1.000.000 komada opeka. Zbog svoje poodmakle dobi odustao je od gradnje, ali je za nju oporučno ostavio 6.000 forinti i polovicu čistog prihoda od svoje ostavštine! Želio je osnovati i javnu bolnicu. U isto je vrijeme otvorio škole u svojih pet župa: u Trnavi, Piškorevcima, Semeljcima, Gorjanima i Vrbici, i to još u vrijeme dok je bio tek u izvidima za uspostavu sjemeništa u Đakovu. Kroz osam godina svoje biskupske službe uspio je da sva župska središta dobiju svoje pučke škole. Dakako, kao biskup osobito se brinuo za stanje škola na svojem vlastelinstvu. Ovdje ističemo da osnutkom sjemeništa Đakovo postaje središte visokoškolskog odgoja i obrazovanja, što će dalje za nas biti od zaista velike važnosti. Za samu sjemenišnu knjižnicu ostavio je 18.000 forinti. A kasnije kao biskup u Đakovu naseljava nove stanovnike (Nijemce iz rajnskih oblasti Njemačke, a djelomično iz Srijema i Bačke),²³ otvara prvu apoteku - ljekarnicu (iz Pečuha je doveo ljekarnika), sazidao je svilanu (u kojoj se zapošljava đakovačka mladež, a kasnije ju je pretvorio u pivovaru), kanalizira, odnosno regulira Jošavu i Kaznicu (na njima obnavlja vodenice), i spaja ih s Biđom. Uređuje ribnjak u Štrbincima. Sadi nove vinograde, danas na daleko poznate, koji po njemu dobivaju ime "Mandićevac". Otvara zvjerinjak (nabavlja bijele jelene, što se uopće onda nije moglo susresti u Evropi). Kad već katedrala nije bila lijepa, da bi se u njoj ljudi osjećali ljepše, on poziva u Đakovo austrijskog skladatelja i pjevača Petrusa Jakoba Heibla (Graz, 1762. - Đakovo, 1826.), Mozartova šurjaka,

21 Usp. Andrija ŠULJAK, *Đakovo biskupski grad*, Đakovo, 1979. str. 16. O Bogoslovnom sjemeništu, školi i biblioteci vidi str. 81-87; također Andrija ŠULJAK, *Đakovo biskupsko središte*, u: Antun JARM, *Đakovačka i srijemska biskupija - Adresar*, Đakovo, 1978., str. 153-161.

22 Usp. Matija PAVIĆ, *Biskupijsko sjemenište u Đakovu*, str. 107.

23 O članovima "nimeckog ciha" v. Josip ŽERAV, *Spomen-spis od 1813.-1913. u proslavu stogodišnjice opstanka "ceha" đakovačkih obrtnika*, Đakovo, 1913.

kao regensa chori.²⁴ Zanimljiva je i zagonetna činjenica da uspješni glazbenik odlazi iz Beča u maleno Đakovo.²⁵

Mandić je nadalje posjedovao veću numizmatičku zbirku, i pozvao stanovnike oko Đakova, Srijemske Mitrovice, Vinkovaca i Osijeka, da skupljaju sve arheološke nalaze. Mađari se u Budimpešti i danas ponose njegovim zbirkama koje su ondje pohranjene. Nije ih Mandić poklonio ugarskom narodnom muzeju, već je to netko, na *Žalost*, učinio poslije njegove smrti, najvjerojatnije đakovački Stolni kaptol. Lanosović je spjevao eklogu Mandiću, koja se čuva u originalu u Biskupijskom arhivu. Kaže se da je Mandić bio čovjek sreće. Sve mu je naime bilo pošlo za rukom, pa je u crkvenoj karijeri uvijek bio na samom vrhu. Imao je najviše i vodeće uloge! Bio je to čovjek trajnog studija, upornog i savjesnog rada. Koristila su mu brojna poznanstva, kako u Zagrebu, tako i u Beču i Budimu. Branio je osnutak banaka i banke kao takve, koje su uvodile sve više papirnati novac, pa su ga velikaši zvali "papiraš"! Prigovarali su mu što se u svojim poslovima oslanjao na savjetnike, a kao vlastelin na svojem imanju nije na silu tjerao djecu i mladež u školu. Zaslužan je za urbanističko uređenje i izgradnju Đakova, koje je jedno izgledalo (nakon Turaka je ostalo prava podrtina), a radio je i na duhovnom i materijalnom uređenju biskupije. U Đakovu je sazio mnogo novih kuća i pootvarao mnoge nove ulice, tako da se staro Đakovo više nije moglo prepoznati u novom. Ustanovio je neke nove župe, a neke stare je razgraničio radi bolje uprave.

Po naravi je bio veoma žestok. Životopisci su nam ne samo ocrtali Mandićevo djelo, već su nam ostavili opširno i vjerno svjedočanstvo o njegovu značaju, naravi, čudi, njegovim dobrim i lošim osobinama. Bio je iskren, dosljedan, vjeran zadanoj riječi i prijateljstvu, gostoljubiv. Blizak malim ljudima, koje je rado posjećivao i u Đakovu i okolnim selima. Poznato je ipak kako je svoje profesore rastjerao iz sjemeništa i s mjesta ih poslao na župe! Bilo je to u jesen 1814. godine. Netko mu je naime bio dojavio kako profesori nisu poslušni, pa je propisao pravila za profesorski zbor, koja je objavio prodirektor zboru profesora na sjednici održanoj 6. studenog 1914. godine. "A to znači da nema povjerenja u nas", odvrtili su oni jasno i decidirano znajući bolje nego mi danas o čemu se tu

24 U Zagrebu ima sačuvano 16 Heiblovih orkestralnih misa, iz ostavštine Franje Kuhača. Za tu zbirku piše Kuhač, "da je postojala, izginula je, ili je negdje sakrivena", a zapravo ju je on otuđio! To se ipak poslije pokazalo dobrim, jer su orgulje đakovačke katedrale i notni arhiv u njima izgorjeli g. 1933. u strahovitom požaru. Vidi: Franjo KUHAČ, *Glazba u Đakovačkoj biskupiji*, u: Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava, Matica hrvatska, Zagreb, 1900., str. 298-309, ovdje 302. U kontekstu sveobuhvatne obnove biskupije koju je Mandić provodio, pouzdano se može govoriti o organizaciji bogoslužja i liturgijske glazbe unutar njega. Još i više: Mandić je od Đakova stvorio novo središte i rasadište crkvenog i narodnog pjevanja u našim krajevima. O "nestalim misama" v. <http://glazbenistudiocerovac.blog.hr>

25 Usp. Branko OSTAJMER, *Viktor Kučinić o Mozartu, Đakovu i Heibelu*, u: 43. Đakovački vezovi, prigodna revija, br. 39(2009), str. 66-67.

zapravo radi, i dali ostavku na profesorskoj službi, i to 10. studenog 1814. godine. Biskup je to shvatio kao protest i prihvatio ostavku. Za 24 sata su morali isprazniti sjemenište.²⁶ Dva mjeseca poslije toga je Mandić umro. Upitno je tu govoriti o "pronijeljivosti biskupa Mandića u vodstvu Bogoslovnog sjemeništa". Danas ocijeniti i opravdati takav postupak može se najblažim riječima: vjerojatno je on pošto-poto htio da mu sjemenište bude na ponos Đakovu! I pored tog nesretnog događaja, koji ne umanjuje njegove zasluge, sve to i štošta drugo ipak svjedoči da je Mandić bio kulturni pregalac, prosvjetitelj i vješti upravitelj, koji u nepunih devet godina svoje biskupske službe obje svoje sjedinjene biskupije usmjerava na put veoma značajne, kako duhovno-kulturne, tako i materijalne, gospodarsko-socijalne obnove.²⁷

Kao narodni mecena i Strossmayerov prethodnik mnogo je novca darovao u dobrotvorne svrhe i razne fundacije (250.000 forinti). Jedino ga je Strossmayer nadmašio u svemu. Umro je 11. siječnja 1815. godine u Đakovu, nakon što se u ljeto g. 1814. razbolio idući u Beč čestitati caru na pobjedi nad Napoleonom.²⁸ Pokopan je u staroj đakovačkoj katedrali, a kasnije su mu zemni ostaci preneseni za vrijeme Strossmayera u novu katedralu. Strossmayer ga je vrlo štovao: "Med svimi biskupi meni se Mandić najviše mili"²⁹. Josip Voltigi (Voltić) naziva ga "primum illyricae linguae oraculum". "Cijeli niz knjiga ne bi nikada bio tiskan na hrvatskom jeziku, da se Mandić za to nije zauzeo"³⁰. Uz sjemenište u Đakovu osnovao je i novu knjižnicu.³¹ Stara, franjevačka, prenesena je iz Đakova u

26 Usp. Matija PAVIĆ, *Biskupijsko sjemenište u Đakovu 1806.-1906.*, str. 111-112.

27 Usp. Marin SRAKIĆ, *Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije rodom s područja današnje Požeške biskupije*, u: Josip KRPELJEVIĆ – Ivica ŽULJEVIĆ (ured.), *U službenju Božjemu narodu*, Zbornik u čast msgr. dr. Antuna Škvorčevića, prvoga požeškog biskupa ..., Požega, 2007., str. 623-653, ovdje str. 627-629.

28 Naime, u vrijeme rata s Francuzima biskup Mandić je g. 1809. pritekao u pomoć caru svojim savjetom, novcem, oružjem i najmljenicima. Koliko je Mandić bio poštovan i ljubljen, vidi se po bilješki koju navodi Matija Pavić, da je pravoslavni mitropolit Stratimirović u Srijemskim Karlovcima, čuvši za Mandićevu smrt, zaplakao, te ne puštajući nikoga onaj dan k sebi, zapovjedio, da se u svim crkvama njegove arhiepiskopije za Mandića zvoni tri dana.

29 Dio Strossmayerova govora prigodom prenošenja posmrtnih ostataka iz stare katedrale u novu katedralu v. Borislav BIJELIĆ, *Đakovačke ulice*, str. 146.; Milko CEPELIĆ, *Dušni dan u Đakovu (dana 2. studenog 1882.)*, u: Glasnik biskupija bosanske i sriemske 10(1882), str. 206. Prigodom prenošenja u grobnicu nove katedrale Strossmayer izjavljuje: "Ja nepravim razlike med ovimi biskupi, svi su bo oni vrlo ugledni, vriedni i zaslužni bili; ali ipak med svimi njimi meni se Mandić najviše mili, a ja da pokažem svoje štovanje prema njemu na mojoj ruci nosim prsten njegov. Kršćani! Mandić je zamišljatelj svega boljega i uzvišenijega u biskupiji". Na istom mjestu kaže Strossmayer za Mandića, dok je bio župnikom u Kobašu: "Jednom, kad se je ondje na nasipu u kraj Save vozio, poplaše se konji i skokom u Savu krenuše. Poginuo je i kočijaš i konji, a jedini se on spasio. Bez dvojbe, kršćani, sam ga je Bog radi plemenita srдца i radi predvidjenih zasluga spasio".

30 Citirano po Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, str. 82-83.

31 Bogoslovno sjemenište, koje je osnovao, bilo mu je kao zjenica oka, pa je i u oporuci napisao: "Sjemenište mi na srcu leži". Dijecezanski arhiv u Đakovu, fascikl "Antun Mandić".

Slavonski Brod. Pa zašto je Mandić bio zaboravljen? Razlog je vrlo vjerojatno u tome, što je Živio u jako dinamičnom vremenu. Pa kad se nađe netko velik pred kraj jednog takvog razdoblja koje prolazi, više ne ulazi u novo!

Antun Mandić je bio veoma učen i načitan čovjek, izvanredno nadaren i obrazovan, govorio je čak sedam jezika, pravi poliglot. Pomagao je hrvatskim književnicima i izdavao njihova važnija djela.³² Tako je poslije smrti požeškog književnika Antuna Kanižića Mandićevom potporom izišlo u Beču (g. 1780.) prvo izdanje Kanižićeva pjesničkog djela "*Sveta Rožalia panormitanska divica...*", a iste godine Mandićevom zaslugom u Osijeku kod Divalda Kanižićeva rasprava "*Kamen pravi smutnje velike ...*". Poslije smrti zagrebačkog povjesničara Josipa Mikóczy-a tiskao je 1806. god. njegovo latinsko djelo "*Otiorum Croatiae liber unus ...*" Potpomagao je i druge, npr. Sebastijanoviće latinske pjesme (*Poëmata ...*), koje je sam poslije njegove smrti priredio za tisak. Mandićevom zaslugom načinjena je ploča na grobu književnika Vida Došena³³. Sam mu je sastavio nadgrobni epitafij na dubovičkom groblju.

2. Mandić i razvoj školstva

a) Stanje i razvoj školstva

Budući da je Antun Mandić bio nadzornik pučkih škola, podnosio je vladi izvješća o radu tih škola. O tome dosta opširno piše Antun Cuvaj u svojoj "Građi za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas". Spomenuli smo kako Cuvaj referira o jednom stanju slavonskih škola. Dok je Slavonija bila pod turskim gospodstvom, nije se uopće moglo ni pomišljati na osnutak škola. Narod je stalno morao biti na oprezu i danonoćno se boriti za goli opstanak.³⁴ Na žalost, nisu se škole gradile i podizale ni u manje opasnim krajevima, koji su bili daleko od nas. Poslije progona Turaka, potkraj 17. stoljeća,

32 Dok Velimi DEŽELIĆ, st., *Mandić pl. Antun dr.*, u: Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925., Zagreb, 1925., str. 171. piše o biskupu Mandiću vrlo jezgrovito, kako je sa svim svojim službama "silno koristio svome narodu, kao mecena književnika i osnivač sjemeništa u Đakovu". I dalje nastavlja: "U dobrotvorne svrhe darovao je 250.000 forinti".

33 O nadgrobnoj ploči postavljenoj odredbom biskupa Mandića na Došenovom grobu vidi: Anto PAVLOVIĆ, *Vid Došen (1720.-1778.)*, *Župnik u Duboviku i vjersko prosvjetni pisac*, u: ISTI, Stotinu reverendi, Slavonski Brod, 2008., str. 100-109., ovdje 100-102. Vidi također *Zbornik radova o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću*, JAZU, Osijek, 1981.

34 Usp. Ivan MARTINOVIĆ, *Nav. dj.*, str. 80-83; Joza ŽIVKOVIĆ, *Povijest škole (u Podvinju)*, Odbor za školsku proslavu, s. l., s. a., str. 5-8.

zemlja je još dugo ostala u žalosnom stanju, dok se nije proveo red. Naši su ljudi uz vojnu granicu morali čuvati među, i zbog toga su često bili u očima stranaca, osobito Nijemaca, ozloglašeni i ocrnjeni kao ljudi divlje čudi. Ovako se mislilo i na najvišim upravnim mjestima, pa se tomu zlu moglo doskočiti zgodnim načinom, samo dobrom školom.

A početnih, osnovnih ili elementarnih škola kod nas nije bilo sve do vladanja carice i kraljice Marije Terezije. Ona je nastojala u svojoj državi podići što više škola. To se najbolje vidi iz Reljkovićevog "Satira". Počelo se prvo s osnivanjem njemačkih škola po našim selima. Školstvo se razvijalo u Vojnoj krajini usko povezano s uređenjem pukovnija. Naime, zapovjednici pukovnije utjecali su na unapređenje pučkih škola, barem kad su u pitanju prve slavonske škole, njemačke ili trivijalne. God. 1764. bio je izdan nalog, da se u svakom mjestu, ili barem u svakoj satniji, osnuje škola i namjesti učitelj (Schulmeister) njemačke narodnosti, da se popravi taj još "surovi" puk i da se odgajaju podčasnici za vojsku. Trebalo je, vidi se to po svemu, namjestiti Nijemce, da naš narod "uljude" i da ga pripreme za vojnu službu. Tako su prve škole osnovane radi nas samih i radi državne obrane. Zato Reljković sada može pjevati: "sada šaljem ja u školu dicu ..." Neki će reći, da je "glavna svrha svih škola koje su nikle u jozefinsko doba bila: "da se odgoji pomladak za vojnički i svećenički stalež, i da se konsekvntno provede oštra germanizacija".³⁵

No, kad je 6. prosinca 1774. godine središnja vlast u Beču izdala "opći školski red", "Allgemeine Schulordnung", bile su tri vrste škola: normalne, glavne i trivijalne. U normalnim se školama pripravljaio učiteljski pomladak i postojale su u mjestu, gdje je bilo školsko povjereništvo, koje je upravljalo školama dotične provincije.³⁶ Glavne su škole bile u sjedištu pukovnijskog zapovjedništva. Treća vrsta bile su općinske njemačke ili trivijalne škole. Država je izdržavala glavne i trivijalne škole, u kojima se poučavalo njemačkim jezikom. Preporučivalo se da se osvrće i na domaći, narodni jezik. A škole, osnovane općinskim troškom, nazivane su općinskim ili privatnim školama. Za izdržavanje ovih škola, kojima je bila svrha, da mladež pouči u kršćanskom nauku, te čitanju i pisanju njemačkim i "ilirskim" jezikom, kao i za uzdržavanje učitelja, plaćali su oženjeni krajišnici 12 krajcara, sve dok ih nije preuzela država.

35 Juraj A. KRATKI, *Kulturno-prosvetne crtice iz istorije vinkovačke gimnazije*, u: Spomenica o stopedesetgodišnjici državne gimnazije u Vinkovcima, 1780-1930., Osijek, str. 139-161, ovdje 140.

36 Normalna škola ili normalka bila je vrsta škole koja je osnovana za vlade Marije Terezije 1771. god. u Beču. Kasnije su organizirane i u drugim većim gradovima austrijskih zemalja, pa i kod nas. Bile su to u ono doba najbolje elementarne škole, a imale su četiri razreda. To su bile zapravo tzv. glavne škole, a uz normalke su bili organizirani i pedagoški tečajevi za osposobljavanje učitelja.

Trivijalna je škola imala 3 razreda i u svakom se razredu poučavao drugi predmet. Učitelju je bilo dopušteno, da najsposobnijeg učenika u školi uzme za pomoćnika, koji bi upućivao djecu 1. razreda, dok bi on radio u višim odjelima. Knjigu su imala po dva ili tri učenika zajedno. Razumljivo je, da ti prvi pučki učitelji nisu bili baš veliki pedagozi i metodičari, pa je g. 1779. školska komisija u Vinkovcima imenovala za čitavu vojnu Krajinu vizitatora, koji je nadgledao škole, te podržavao propisani red i jednoobraznost u nastavnim predmetima, jer za uklanjanje pogrešaka, koje su se pri pouci djece pojavljivale kod učitelja, nije bilo dostatno pregledavanje škola od ispita do ispita.³⁷

Iz godine u godinu, sve se više učio hrvatski jezik u školama, pa se isticalo, kako se učitelj koji ne poznaje "ilirski" jezik, ne može proglasiti sposobnim za tu službu. Zato je svaki učitelj nastojao naučiti hrvatski jezik, da ne bi bio otpušten iz službe. Važan je tu zaključak kako se morao poznavati prije svega domaći jezik, čime se dokazuje da njemačkim školama nije bila svrha odnarediti mladež, već da se u narodu širi prosvjeta i da se odgoji valjani pomladak za vojsku. Namještanjem domaćih sinova za učitelje trivijalnih škola htjelo se čake poučavati u materinskom jeziku i da se umnoži broj škola, jer su mnogi tada bili u uvjerenju da domaći čovjek lakše živi s malom plaćom nego stranac.³⁸

Zato je kraljica Marija Terezija još god. 1770. lijepo opominjala vlastelu i biskupe, da osnivaju škole, da će i njima biti bolje, ako bude puk više prosvijetljen. Međutim, nastale su nove prilike, a uslijed ukinuća reda isusovaca g. 1773. našli su se i novi izvori prihoda za škole od njihove imovine. O kraljici Mariji Tereziji se znade, da je osnovala kod nas prve škole. Slobodno se može reći da uopće nijedna okrunjena glava nije učinila toliko za škole, koliko je učinila ona. Pogotovo ako se uzme u obzir, da je u ono doba bilo mnogo ljudi svake vrste, koji nisu mogli ni pomisliti, da bi trebalo i običnome narodu otvoriti oči i riješiti ga duševne tame. Zato je Marija Terezija, moramo priznati, učinila veliko djelo time, što je počela u svojoj državi osnivati škole i za običan puk. Time je pokazala, da i obični narod zaslužuje da bude prema svome zvanju duhovno

37 Da se školstvo u tadašnjoj monarhiji mogne valjano razvijati, kako je već spomenuto, izdala je carica Marija Terezija 6. prosinca 1774. opći školski red (Die allgemeine Schul-Ordnung), koji se može smatrati prvim školskim zakonom, a u prvom članku toga reda bilo je određeno da se u svakoj provinciji, pokrajini, osnuje školska komisija, jer nisu svi učitelji bili u pedagoško-didaktičkom pogledu najbolje osposobljeni pa ih je bilo potrebno povremeno nadzirati. Prikaz njihova djelovanja obradio je Ivan MARTINOVIĆ, *Hrvatsko-slavonske krajiške zemaljske školske komisije i školski ravnatelji*, Zagreb, 1915. Stručni nadzor nad školama bio je povjeravan učiteljima svjetovnjacima, ali i svećenicima i redovnicima. Dok su vojna lica mogla paziti, dolazi li učitelj redovito u školu ili ne, da li svećenici marljivo katehiziraju u školi, ali nisu mogli valjano ocijeniti rad tih ljudi u školi, jer takva ocjena pripada samo stručnjaku, čovjeku koji je dobro pripremljen za učiteljsko zvanje i stalno se u njemu usavršava.

38 Ivan MARTINOVIĆ, *Nav. dj.*, str. 118-119.

obrazovan. Njezina se želja nije mogla najednom ispuniti, već je trebalo dosta dugo čekati, da traci pučke prosvjete prodru i u zabitne krajeve naše domovine. Trebalo je pričekati dok sazre uvjerenje, kako svaki narod ima pravo na vlastitu naobrazbu.

b) Pokušaj reforme

Bilo je ljudi u našem kraju, koji su prema svojim silama nastojali raditi na podizanju pučke prosvjete. U Ugarskoj i pridruženim joj kraljevinama bilo je u to doba također muževa, koji su se zauzimali plemenitim zanosom za stvar napretka i radilo se na poboljšanju školstva. Narod je veoma rado prihvaćao uredbe brižne vladarice, koje su narodima jamčile blagostanje. Vlasti su učinile sve da udovolje kraljičinim odredbama. No, dva su bila momenta, koja su spriječila dalji napredak, tako da su ti narodi više desetljeća zaostali za zapadnim zemljama. Razlog je bio u državnom ustavu, koji je stvarao mnoštvo manjih vrhovnih vladavina. Drugi je bio u nesretnom crkvenom raskolu, koji je osobito među protestantima pobudilo veliko nepovjerenje prema svemu što bi odredila ili potaknula katolička vlada ili katolička većina zemlje. Štetna se osjetljivost opažala osobito u školstvu i crkvenim stvarima, gdje se onda stvorio neodređen pojam o autonomiji, koji je sam stvorio granice vrhovnoga nadzora, a državni se nadzor nije dopuštao, premda se u državnim saborima od g. 1715. i 1722.-1723. već iskristaliziralo shvaćanje, kako je nadzor nad nastavom kraljevo pravo. Kao posljedica toga načela rodile su se g. 1774. kod ugarskoga i hrvatskog namjesničkog vijeća naučne (obrazovne) komisije, slične onoj naučnoj dvorskoj komisiji u Austriji.

Već u siječnju g. 1774. održavale su se u Požunu sjednice naukovne (obrazovne) komisije s nakanom da se poboljša školstvo. Naravno, počelo se od samog Požuna, pa dalje. Ozbiljno se raspravljalo, kako da se uredi školstvo, pogotovo je bilo važno da se roditelji pridržavaju odredbe da svoju djecu šalju u školu i kako da se uredi sam nadzor nad školama. Raspravljalo se dalje o tome kako da se uvede kršćanski nauk i produžna obuka za šegrte. Naukovnoj komisiji bile su podređene sve srednje i pučke škole, a prema rješenju od 3. rujna 1776. godine uz druga lica članovi tih komisija bili su i vrhovni ravnatelji nauka i kraljevski nadzornici narodnih škola. Te su se komisije sastajale kako sa svećeničkim komisijama tako i s dijecezanskim biskupima. One su bečkom dvoru podastirale različita izvješća i prijedloge o školstvu preko namjesničkog vijeća.

Da prvi početak u svemu školskom radu bude što bolji, poslan je u Požun, koji se je tada smatrao glavnim gradom Ugarske, glasoviti saganski opat Ignjat Ivan Felbiger. Taj je radi uređenja normalne škole već prije bio pozvan u sam Beč,

a kasnije je poslan da takvu školu uredi i u Požunu, što mu je i uspelo. Kao crkveni čovjek, opat, s velikim iskustvom postao je organizatorom austrougarskoga školstva. Bio je vrhovni školski ravnatelj.

Kad već spominjemo Ignjata Felbigera, treba ovdje nešto kratko reći o školskom sistemu, koji dolazi pod njegovim imenom, za narod u Austriji za vrijeme carice Marije Terezije i koji je uveden 6. prosinca 1774. godine "Općim školskim redom, Allgemeine Schulordnung". Taj sistem je izradio Felbiger. Već 19. travnja 1775. godine bile su mu pridružene osnove: "Propisi za školsku komisiju", te "Uputstvo za vrhovnoga školskog nadzornika normalnih škola". I jedno i drugo se smatralo nastavkom "Općeg školskog reda". Carica i kraljica Marija Terezija je Felbigera pozvala iz Prusije (1. svibnja 1774. godine), gdje se već bio uspješno dokazao u pruskoj školskoj reformi. Zato ga je imenovala vrhovnim ravnateljem škola u Austriji. Felbigerova školska reforma izvršena je neposredno nakon ukidanja isusovačkog reda g. 1773. kao izraz prosvjetiteljskih težnji i jačanja uloge apsolutističke države na području školstva, prema načelu: "Škola jest i uvijek će ostati stvar politike".

Ignjat Ivan Felbiger je cijelu državu podijelio na školske provincije.³⁹ Na čelu svake provincije bila je školska komisija. U Beču se nalazilo vrhovno ravnateljstvo škola. U sjedištu svake provincije osnovana je po jedna "normalna škola" sa 4 razreda, koja je služila ostalim školama kao uzor, ogledna škola. Uz te škole postojali su tromjesečni i šestomjesečni učiteljski tečajevi. U manjim su mjestima i selima osnivane "trivijalne škole" s jednim razredom. "Općim školskim redom" uvedena je opća školska obaveza od 6. do 12. godine života, ali se potpuno ostvarivala samo u normalnim školama.

Ignjat Felbiger je uveo razrednu nastavu i izradio satnicu za sve škole. U trivijalnim školama bio je sadržaj nastave ograničen na tzv. "trivij": čitanje, pisanje i računanje, uz vjeronauk, a u glavnim i normalnim školama učio se pored toga i latinski jezik kao priprema za gimnaziju. Zatim se poučavalo nešto zemljopisa, povijesti i kućanstva. Nastavni je jezik bio u svim školama njemački. Za rad i pedagoško usavršavanje učitelja Felbiger je napisao "Methodenbuch", neke vrste metodiku u kojoj je temeljito i pomno izložio rad s učenicima, tabelarnu i literalnu metodu kao i druge upute u svezi s moralnim i religijskim odgojem u školi. Prikazan je i način uprave i nadzora nad školama.

39 Hrvatsko-slavonske krajiške zemaljske školske komisije postojale su od godine 1775. do godine 1868. Ispočetka su bile četiri: banska, karlovačka, slavonska i varaždinska školska komisija (1775. do 1825.), a onda su bile tri (1825. do 1852.): bansko-varaždinska, karlovačka i slavonska, zatim su bile zapravo dvije (1852. do 1858-1859.): bansko-slavonska i karlovačka, a onda opet tri (1858.-1859. do 1862.): bansko-slavonska, karlovačka i varaždinska, napokon su ostale samo dvije školske komisije (1862. do 1868.): karlovačko-banska i varaždinsko-slavonska.

Nadzor nad trivijalnim školama vršili su mjesni školski nadzornici i okružni školski nadzornik, a nad glavnim i normalnim školama bio je to ravnatelj škola. U organima uprave i nadzora sudjelovali su i predstavnici svećenstva, što je ovom sistemu davalo dualistički karakter. Felbigerov školski sistem primjenjivao se i u našim krajevima pod austrijskom vlašću, napose u Vojnoj krajini.⁴⁰

Naukovnoj komisiji bile su podređene sve srednje i pučke škole, a prema rješenju od 3. rujna 1776. godine bili su uz druge osobe još članovi tih komisija vrhovni ravnatelji nauka i kraljevski nadzornici narodnih škola. Ove naukovne komisije bile su u svezi, kako sa svećeničkim komisijama, tako i s dijecezanskim biskupima. One su slale dvoru različite izvještaje i prijedloge o školstvu preko namjesničkog vijeća.

U Beču je u to vrijeme kod dvorske naukovne komisije bio članom barun Josip Urmény. Kod požiunske naukovne komisije bio je predsjednikom grof Đuro Fekete od Galanthe. Kod zagrebačke komisije pl. Nikola Škrlec-Lomnički, kao vrhovni ravnatelj nauka, dok je kanonik Antun Mandić bio članom te komisije kao nadzornik narodnih škola. Posljednja su dvojica na tu čast postavljeni rješenjem od 3. rujna 1776. godine.

Kad je car Josip II. bio povjerio barunu Josipu Úrményi-u uređenje školstva u Ugarskoj, te njoj pridruženim kraljevinama, pozvao je Úrményi Antuna Mandića u Budim. U Budimu je naime Mandić niz godina zaslužno djelovao kao konsilijar. S obzirom na svoje zasluge, koje je stekao u tome svojstvu, bude imenovan 3. rujna 1776. godine nadzornikom narodnih učionica za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. U tom je svojstvu učinio toliko dobra za svoju domovinu, da ga je car Josip II. g. 1782., kad je Antun Mandić upravo u školskim poslovima boravio u Beču, bio imenovao savjetnikom kraljevskog ugarskog namjesništva. Međutim, kad je g. 1785. broj savjetnika iz duhovnoga staleža ograničen samo na jednoga, Mandić se vratio u svoj kaptol u Zagreb. God. 1790. bio je Mandić opet pozvan u kraljevsko namjesništvo na službu savjetnika, pa je tu službu doista revno obnašao do g. 1806., kad je car Franjo svojim dekretom od 6. kolovoza 1806. godine imenovao Mandića bosanskim (ili đakovačkim) i srijemskim biskupom.

c) Ratio educationis

Po svemu se, dakle, lijepo vidi, kako se Marija Terezija bila zauzela da uredi školstvo u svim svojim zemljama, pa su njezini organi zaista i shvatili važnost

40 Usp. Dragutin FRANKOVIĆ i dr. (ured.), *Enciklopedijski rječnik pedagogije*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1963. pod riječju Felbiger, trivijalna škola, ratio educationis, itd.

pučke škole u državnome organizmu. "Allgemeine Schulordnung, Opći školski red" bio je po svom uređenju dosta dobar. Ali da je i bio puno bolji, što je zaista i bio, nije mogao sebi prokrciti puta u Ugarskoj. I to s jedne strane prije svega, što iz Beča naprosto nisu ništa htjeli prihvatiti, a s druge pak strane, što je – po shvaćanju Madžara – nakana toga školskog reda bila, da zatre mađžarski narod, jer se htjelo odgajati u njemačkom duhu. Prvi su veliki otpor protiv toga školskog reda podigli katolički biskupi. Njihov su primjer slijedili protestanti. Zato je kraljica Marija Terezija 5. kolovoza 1776. godine izdala privremene odredbe s obzirom na uvođenje općeg naukovnog reda⁴¹ i odredila da joj se ima dostaviti prijedlog glede novog školskog reda za kraljevine Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju. Naravno, tim povodom odmah se počelo raspravljati o potpunom naukovnom planu. Kraljica je g. 1777. pozvala dvorskog savjetnika baruna Josipa Úrményi-a i dvorskog savjetnika Danu Tersztyánszki-ja, da izrade za kraljevinu Ugarsku i njoj pridružene kraljevine Hrvatsku i Slavoniju novi školski sustav. Predloženi sustav bio je odobren 22. kolovoza 1777. godine pod naslovom: "Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas".⁴² Taj školski sustav bio je veoma važan među ostalim i zbog toga, što su zakladni novci od raspuštenog isusovačkog reda prešli u naukovnu zakladu (Studienfond). Úrményi je mudro i okretno izvodio ne samo novi školski sustav, koji će u školskoj povijesti sigurno ostati jedna od najvažnijih i najslavnijih epoha, već je veoma uspješno obavljao i druge poslove, pa je smatran za najsposobniju radnu snagu onog vremena. Za velike svoje zasluge bit će Úrményi odlikovan redom sv. Stjepana, kao kasnije i sam biskup Mandić.

Ukratko još jednom: "Ratio educationis" ili "Školski sustav" latinski je pisana naredba za organizaciju školstva u Ugarskoj i njezinim pokrajinama. Izdana je specijalno za Ugarsku i Hrvatsku, jer su se njihovi sabori ogradili od "Općeg školskog reda" (g. 1774.) zbog njegovih germanizatorskih težnji. Ono što je bitno u naredbi, koja se sastoji od uvoda i tri dijela, jest da se prvo navode vrste škola (osnovna škola na materinskom jeziku, latinska škola i akademija), zatim se govori o nastavnim planovima i programima te uputama za odgoj i za školsku administraciju. Zatim se govori još o upravi škola i njezinim gospodarskim odnosima, dok treći dio govori o disciplinarnim stvarima. Potvrđuje se državni karakter škola, tj. naglašava se pravo države nadzirati sve školstvo. Potvrđuje se obvezatno školovanje.⁴³ God. 1806. izradila je specijalna komisija Ugarskog

41 Izvornik odredbe se čuva u državnom arhivu u Budimpešti.

42 Tiskan je u Beču: Typis Joan. Thom. Nob. De Trattneru, Sac. Caes. Reg. Maj. Typogr. Et bibl. 1777. i poslano je stotinu primjeraka u naše krajeve na raspačavanje.

43 Bitni sadržaj "Ratio educationis" donosi Antun CUVAJ, *Nav. dj.*, sv. I., str. 453-456.

sabora novu naredbu s istim nazivom i nekim novim odredbama. Važila je i u Hrvatskoj do početka 19. stoljeća. U "Ratio educationis" uzeto je nešto više obzira za opravdane narodne interese, no i njime je materinjem jeziku, dakle mađarskomu, odnosno hrvatskomu jeziku, opet bilo određeno sporedno mjesto. Nakana kraljice u svoje vrijeme nije bila da novim školskim redom okrnji prava Mađara i Hrvata, već je naprotiv njihovim željama izašla ususret. Druga je opet stvar, što su njezini savjetnici sve to zlo provodili.

Naukovno povjerenstvo je održavalo sjednice jednom tjedno, po potrebi i češće. Raspravljalo je o školskim i novčanim predmetima te o tome obavještavalo kraljevsko vijeće u Beču, odnosno namjesničko vijeće za Ugarsku u Budimu, a u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji i Dalmaciji po vijeću ovih kraljevina. Vijeća su kralja izvještavala o svemu, što bi moglo biti od koristi za nastavu, predlagala su najbolje ljude za ispražnjene učiteljske stolice, nadzirala su naukovni fond. Nije se dopuštalo bez kraljevskog dopuštenja praviti izvanredne izdatke kod povisivanja učiteljskih plaća, predlaganja nagrada, kod podizanja zgrada, itd. Svakom literarnom okružju bio je na čelu kraljevski pokrajinski vrhovni ravnatelj, pa tako za kraljevine Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju jedan ravnatelj.

Služba ravnatelja bila je napose u tome, da se brinu i paze na sve škole svoga okružja, da se za upravitelje ovim školama postave sposobni ljudi, da bude sloge među učiteljima i mjesnim nadzornicima, da se određeni propisi ispravno vrše i da nadziru liceje svoga područja.

Budući da su pučke, tj. narodne škole bile raspršene po selima, trgovištima i gradovima, iziskivale su osobitu brigu, pa ih je nadzirao kraljevski školski nadzornik. Osobitu brigu zbog toga što je u tim školama bilo najviše pitomaca i jer je tu trebalo, ako igdje, očuvati jednoliku nastavu. S druge pak strane, u takvim se školama postavljaju prvi temelji odgoja. Pogreške i propusti u tom pogledu dovode kasnije do teških posljedica. "Ratio educationis" je osobitu pozornost obraćao pučkim školama, jer je i najmanji nemar prema njima mogao oslabiti temelje cijele nastavne i odgojne zgrade. Pazilo se da se dobro izloži sve ono što se odnosi na upravu ovih škola, na same predmete i potrebitu stegu u školi, uz nastojanje da učenje djeci bude lako i ugodno. Učitelji, koji će upravljati takvim školama, imaju pružiti dokaze da znaju kako se poučava, kao i dokaze za druge vještine. Zbog načina rada i poučavanja u pojedinim pučkim školama, ove su se po tome dijelile na primarne, tj. glavne pučke škole, zatim ostale gradske škole, te onda još trgovišne škole i seoske škole. Ili ukratko možemo reći, da su se škole dijelile: na normale škole (scholae normales ili vernacula primaria) i na narodne škole (scholae nationales vernaculae). Kako je to sve skupa funkcioniralo, vidi se prema zahtjevima u pojedinim člancima "Ratio educationis". Normalna škola je bila sa četiri razreda, u kojoj se školovali budući učitelji pučkih škola, kako će

uspješno poučavati mladež i s njome postupati. Napose se pazilo da se djeca i učitelji valjano vladaju. Narodne su se škole pak dijelile na gradske sa tri učitelja, na trgovišne sa dva učitelja i na seoske s jednim učiteljem. Dakako, sve je to sada prošlost, ali je nama zanimljivo čitati, o čemu su stari vodili računa. I sve to pokazuje o čemu je kraljevski nadzornik morao sa svoje strane voditi brigu i nadzirati.

Takav kraljevski nadzornik bio je upravo Antun Mandić. Njegova je dužnost bila nastojati da među učiteljima bude sloge, da oni prihvaćene metode poučavanja marljivo slijede. Nadalje, da među mladež vlada red i potrebna stega, da učitelji ne trpe zbog nestašice životnih namirnica i da im se one u pravo vrijeme pruže. Nadzornik je morao barem svake treće godine posjetiti sve pučke škole svoga područja barem jedanput. Dužnost mu je bila izvidjeti sve tužbe, rasprave riješiti. A ako se što veće dogodi, što ne bi sami mogli riješiti, da to priopće kraljevskome pokrajinskom ravnatelju, kod kojega će primati kraljevske odluke i oblasne naloge.

d) Mandić, reforma i organizacija školstva

Čim je "Ratio educationis" 22. kolovoza 1777. godine dobio konačno odobrenje, državne vlasti su se ozbiljno prihvatile posla. U Hrvatskoj i Slavoniji prva čast savjetnika namjesničkoga vijeća i vrhovnoga direktora studija zapala je Nikolu pl. Škerlca, a za nadzornika narodnih škola kanonika Antuna Mandića (uz nagradu od 400. forinti, te plaćeni troškovi službenih putovanja, poštanski troškovi, itd.). Mandić je revno putovao kraljevinama Hrvatskom i Slavonijom, da potiče vlasti na osnivanje i uređivanje škola, pa je tako i sam sudjelovao pri sastavljanju nužnih ugovora. Kako su se narodne škole imale urediti po uzoru na bečke i požiunske škole, samo je nešto o tome spomenuto u "Ratio educationis", pa su se ta specifična i važna pitanja imala podrobnije razložiti na posebnim sastancima u Budimu (od 1. do 13. svibnja 1778. godine), i da se onda objavi podrobna instrukcija.⁴⁴ Valjalo je riješiti pitanje tko će se brinuti za škole i podmirivati troškove, tko će izdržavati i podizati škole, itd., ali odredbe nisu bile detaljizirane niti su bile imperativne. Postavilo se bilo pitanje konfesionalnih škola, koje su imale svoje posebne nadzornike i mjesne ravnatelje, itd. Uvaženi stručnjaci će potvrditi da "Ratio educationis" prožimaju prekrasna načela osobito

44 Zapisnik, koji se je tom prilikom vodio, poznat je pod imenom "Projectum supplementi benigni instituti literarii, quod ad scholas nationales attinet" ili kraće: "Projectum Budense".

za pučko školstvo, koja su prilagođena narodnim potrebama. Školstvo u Ugarskoj i njoj pridruženim kraljevinama moglo se prekrasno razvijati da se "Ratio educationis" spremno provadao. Slikovito rečeno, skele zamišljenog sustava su bile brzo podignute, ali nije bilo puno marljivih radnika, koji bi tu gradnju u svim njezinim dijelovima izveli do kraja.

Spomenuli smo netom, da je Antun Mandić, čim je "Ratio educationis" 22. kolovoza 1777. godine dobio odobrenje s najvišeg vrha, kao nadzornik škola putovao po kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Neumorno je poticao vlasti na osnivanje i uređivanje škola. I sam je čak često sudjelovao pri sastavljanju nužnih ugovora. Zanimljivo je Mandićevo izvješće kraljevskome namjesničkom vijeću o službenim putovanjima, koja je on najavio u Varaždin, Koprivnicu, Križevce i Požeju, obavljenima od 21. do 27. listopada 1777. godine⁴⁵ Koprivničko poglavarstvo nije poslalo nadzorniku nikakav odgovor. Varaždinsko poglavarstvo nije bilo u stanju plaćati nijednoga učitelja niti doprinositi za školu zbog kobnoga požara od 2. listopada 1777. godine. Križevačko poglavarstvo javlja 20. rujna 1777. da je poslije požara g. 1775. došlo u takvu bijedu da ne može ni poreze plaćati, a kamoli podizati novu školu, jer to nadilazi snagu gradske blagajne. Požeška općina u svojem dopisu nadzorniku (od 29. srpnja 1777. godine) navodi da su njezini dugovi toliki, da su i općinski činovnici jedva plaćeni kao i sluge, tako da nije moguće u sadašnjim prilikama plaćati tako masne plaće učiteljima, pa neka čekaju na neka bolja vremena.

Što je na susretima s poglavarstvima ovih gradova bilo utanačeno, vidi se iz Mandićeva izvješća podnesenog kraljevskom namjesničkom vijeću od 3. studenoga 1777. godine iz Zagreba.⁴⁶ Posebno se za Varaždin ističe, da su na sjednici 21. listopada 1777. uzeta u službu dva svjetovna učitelja s potrebnim svjedodžbama, a ostala će tri učitelja zamjenjivati franjevci. U Križevcima među ostalim gradsko poglavarstvo 24. listopada 1777. godine nije htjelo plaćati dva učitelja, pa ih Mandić moli da se oni uzmu između franjevacu, uz još jednog svjetovnog aprobiranog učitelja. Na sjednici 24. listopada 1777. godine u Koprivnici, poglavarstvo je s obzirom na otvorenje škole zaključilo da se ne može nikakav učitelj primiti na trošak općine. Nadzornik Mandić je zamolio priora redovnika pavlina da s jednim redovnikom priteknu u pomoć, kao i gvardijana franjevacu da preuzme na sebe teret od četiri učitelja. Općina je onda sa svoje

45 Antun Cuvaj na spomenutom mjestu, str. 459-462., donosi izvještaje nadzornika narodnih škola Antuna Mandića o njegovim službenim putovanjima u Varaždin, Koprivnicu, Križevce i Požeju, obavljenima od 21. do 27. listopada 1777., što najbolje ilustrira Mandićev rad i nastojanje kao nadzornika, kao i sve ono što je nakon tih izvještaja bilo poduzeto. Vidi također *ondje*, str. 462-465.

46 Usp. Antun CUVAJ, *Nav. dj.*, sv. I., str. 459-462.

strane preuzela brigu da iznajmi dvije sobe u privatnoj kući za školu i opskrbi ih potrebitim namještajem. I s otvorenjem škole u Požezi na općinskoj sjednici (27. listopada 1777. godine) bilo je veoma mučno, prema izvještaju nadzornika Mandića. I ovdje su službu trojice učitelja preuzeli franjevci. Ploče, kredu i ostalo, što je bilo potrebno za školu, platio je nadzornik iz svoga fonda. Kanio je Mandić pohoditi i osječke općine, ali one nisu mogle ništa učiniti za škole bez Županijske skupštine. Ipak je, kad se vratio u Zagreb 27. listopada 1777. godine, našao je odgovor virovitičkog podžupana Dolovca.⁴⁷ Sve u svemu, iz svih se tih izvještaja vidi, kakve su bile školske (ne)prilike, a isto tako kako je i opet svećenstvo preuzimalo školu i priskakalo u pomoć, npr. u Križevcima franjevci i redovnici pijaristi.⁴⁸

3. Zaboravljeni "slavonski pravopis"

a) Mandić, autor "slavenskog pravopisa"

Mandić ipak nije posve zaboravljen. Prva se prava prilika čuti nešto više o Mandiću pružila prigodom predstavljanja pretiska Antun MANDIĆ, *Uputjenje k' slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnih ucšionica u kraljestvu Slavonie 1779.*, Matica hrvatska, Osijek, 1998. koje je održano 7. svibnja 1999. godine, povodom Dana Đakova 8. svibnja, u svečanoj dvorani Općine Đakovo.⁴⁹ *Uputjenje* je, čulo se onda od dr. Ljiljane Kolenić, prava jezikoslovna poslastica. Nigdje nije bilo napisano ime autora na pravopisu, jer su stari autori bili samoprijegorni. Prof. dr. Ana Pintarić, s Pedagoškoga fakulteta u Osijeku, koja je i sama bila prva nadzornica škola u novoj hrvatskoj državi, potrudila se otkriti

47 U odgovoru virovitičkog podžupana taksativno su nabrojani prijedlozi na temelju njegova opažanja. Usp. Antun CUVAJ, *Nav. dj.*, sv. I., str. 461-462.

48 O Mandiću kao nadzorniku škola v. Fran PLEVNJAK, *Prilozi za kulturnu povijest hrvatskog svećenstva, Rad svećenstva na školskom-prosvjetnom polju*, Zagreb, 1910., str. 37-38.

49 Prvo dvojezično hrvatsko-njemačko izdanje nosi naslov: *Uputjenje k' slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnih ucšionica u kraljestvu Slavonie, Anleitung zur slaawonischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Slawonien*, Ofen, 1779. i drugo izdanje: *Uputjenje k' slavonskomu pravopisanju za potribu narodnih ucšionica u kraljestvu Slavonie, Anleitung zur slawonischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Slawonien*, Ofen, 1810. Ovo drugo izdanje posjeduje i Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu iz ostavštine Ivana Kukuljevića-Sakcinskog. Jedan lijepo uvezani primjerak posjeduje i knjižnica HAZU-a u Zagrebu. Inače, ocjenu i prikaz knjige Antun MANDIĆ, *Uputjenje k' slavonskom pravopisanju za potrebu narodnih ucšionica u kraljestvu Slavonie 1779.*, Matica hrvatska, Osijek, 1998., daje prof. Miro ŠOLA

njegova autora i doći do izvornih tekstova. Pročitala je zato Nikolu Andrića,⁵⁰ Julija Kempfa,⁵¹ Antuna Cuvaja,⁵² Msgr. Srakića⁵³ i druge koji su pisali o Mandiću.⁵⁴ Mandića spominje u svojem jezično-povijesnom kapitalnom djelu *Putovima hrvatskoga književnog jezika* Đakovčanin Zlatko Vince (1922.-1994.).⁵⁵ Osim današnjega nadbiskupa dr. Srakića o Mandiću su u novije vrijeme pisali Borislav Bijelić u svojoj knjizi *Đakovačke ulice*⁵⁶ i drugi.

Poznato nam je, kako se u Dalmaciji pisalo latinicom, ali talijanskim načinom pisanja. Isusovci su pak u našim sjevernim krajevima propagirali mađarsku grafiju. Međutim, Mandić traži grafiju prihvatljivu za sve na jugu i sjeveru Hrvatske sve do Budima i duboko u Bosnu. Bio je to najprihvaćeniji pravopis do pojave Ljudevita Gaja. Da je pravopisna reforma Ljudevita Gaja uopće prihvaćena za nepunu godinu dana, odabrano štokavsko narječje za sve hrvatske krajeve, i to u kajkavskom Zagrebu, zasluga je onih koji su prije toga izvršili sve potrebite predradnje. Riječ je, prije svega, o Mandiću, čiji pravopis ima nazivlje koje nije identično s našim. Inače se on povodi za Lipovčićevom i

u Zborniku Muzeja Đakovštine 5, Đakovo, 2001., str. 287-289. Prof. Šola (str. 288) piše: "Prvi poznati navod o Mandiću kao autoru Uputjenja potječe iz 1902. godine, dakle 123 godine nakon prvog izdanja pravopisa 1779. O tome svjedoči u svojoj knjizi Mađar E. Financzy, koji kaže: "...da je tiskari predana naredba da tiska, osim hrvatskog pravopisa i hrvatskog alfabeta po preuzvišenom gospodinu Mandiću, inspektor zagrebačkom i mađarski alfabet po gospodinu Lubyju..." Nakon duge šutnje, ponovno spominjanje biskupa Mandića kao autora Uputjenja, možemo zahvaliti još jednom Đakovčaninu – Zlatku Vinceu koji je na VII. Međunarodnom kongresu slavista u Warszawi 1973. godine, u referatu *Udio Slavonije i Dalmacije u oblikovanju hrvatskog književnog jezika*, potvrdio biskupa Mandića kao autora Uputjenja". Zlatko Vince (*ondje*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1973., str. 149-150), navodi u bilješkama uz svoj tekst dva djela: Mita KOSTIĆ, *Pokušaji bečke vlade oko uvođenja narodnog jezika i pravopisa u srpske, hrvatske i slovenačke škole krajem 18. veka*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. XVII., Beograd, 1937., str. 256-257; László HADROVICS, *Zur Geschichte der kroatischen Rechtschreibung im XVIII. Jahrhundert*, "Ostmitteleuropäische Bibliothek", N° 50, Budapest, 1944. ISTI, *Pokušaj reforme latiničkog pravopisa 1785 godine*, Anali Filološkog fakulteta, Beograd, 1966., sv. 5. Inače, građa s toga kongresa tiskana je u monografiji: Milivoj PAVLOVIĆ, *VII međunarodni kongres slavista (21-27. avgust u Varšavi)*, Novi Sad, 1974. Vidi još i monografiju: Boško NOVAKOVIĆ, *Referati za VII. Međunarodni kongres slavista u Varšavi*, Novi Sad, 1973.

50 Usp. Nikola ANDRIĆ, *Prigodni spisi o Strossmayerovim prethodnicima*, u: Tade SMIČIKLAS, *Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava*, Zagreb, 1900., str. 169-189.

51 Usp. Julije KEMPF, *Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. Grada Požege i Požeške županije*, Požega, 1910., str. 602-603.

52 Usp. Antun CUVAJ, *Nav. dj.*, str. 448-450.

53 Usp. Marin SRAKIĆ, *Antun Mandić, biskup, realizator školskih reforma u Hrvatskoj*, u: Dragutin TADIJANOVIĆ (urednik, i dr) *Zbornik radova o Marijanu Lanosoviću*, JAZU, Osijek, 1985., str. 87-97.

54 O osobi biskupa Mandića, kao Strossmayerova predšasnika, i njegovom najznamenitijem djelu kao biskupa, biskupijskom sjemeništu, v. Milko CEPELIĆ – Matija PAVIĆ, *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-đakovački i sriemski, god. 1850.-1900.*, Zagreb, 1900.-1904., str. 10-16.

55 Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika, Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 57, 70, 80, 82-83, 129, 187.

56 Borislav BIJELIĆ, *Đakovačke ulice, Kratke biografije osoba po kojima su dobile ime*, Đakovo, 1998.

Reljkovićevom grafijom. Kako je Mandić bio nadzornikom škola u Hrvatskoj, podnosio je vladi izvješća o radu škola. I više no itko drugi toga vremena poznao je svu našu školsku problematiku.

Brigu o pretisku Mandićeva slavonskog pravopisa vodila je dr. Ana Pintarić. Pretisak je inače najbolje, zapravo jedino rješenje. Stari su primjerci trošni, na starom papiru: pretisak je zapravo obnovljen izvornik! Jedva da se i može doći do izvornika. Tako je kao prvo dr. Pintarić počela pregledavati bibliografiju đakovačkih svećenika. Potom je posredovanjem g. Antuna Kneževića, Župnika u Otoku kod Vinkovaca, došla do Mandićeva teksta u Budimpešti.⁵⁷ Zahvalila mu se u ime jezikoslovaca. Pravopis je doista bio "uspavana ljepotica" 220 godina! Mandić je bio tragičan i romantičan čovjek, a posebno sada nakon objave pretiska njegovog slavonskog pravopisa, vjerojatno će on i kao autor pravopisa nešto više značiti. Tako se drugo trebalo čekati! Već je Adam Filipović pisao o njemu: "Mandića su zaboravili i oni koji su imali bistru pamet".⁵⁸

Znamo, da se Slavonija tek bila oslobodila od Turaka. Trebalo je otvoriti vrata školama. U tom kontekstu o Mandiću piše više Antun Cuvaj u svojem spomenutom djelu o školstvu. Cuvaj u tom poznatom djelu referira o jednim slavonskim školama, kako smo već vidjeli. Mandić se zalaže za dvojezične škole i tako postupno otvara vrata hrvatskom jeziku. Kako nema zajedničkog pravopisa, pisci pišu kako tko znade, svaki na svoj način. Zato Mandić usustavljuje pravopis, sve želi normirati. Sve je u njemu pojednostavljeno, slova i grafija, a kasnije će to biti i na državnoj razini. Istraživači bi danas imali proučiti, koliko je taj pravopis bio prihvaćen. Mandić je u svakom slučaju prepoznao trenutak, i da treba

57 Župnik u Otoku kod Vinkovaca Antun Knežević je vrstan poznavatelj mađarskog jezika. Nakon progona iz Batine u Baranji, proboravio je sve godine Domovinskog rata (1991.-1995.) u Mađarskoj, neko vrijeme i u Budimpešti, gdje se brinuo za katoličke vjernike Mađare iz svoje bivše Župe Batina u Baranji, i općenito za raspršene i prognane Hrvate u Mađarskoj, što mu je omogućilo da upozna mađarsku kulturnu scenu.

58 Da će više značiti i da je tomu doista tako, pokazuje i nedavno objavljeni pretisak i prijepis djela Adam FILIPOVIĆ HELDENTALSKI, *Život biskupa Mandića*, Društvo hrvatskih književnika – Ogranak slavonskobaranjskosrijemski, Osijek/Đakovo, 2007. Prvi put je to djelo "*Život velikoga biskupa Antuna Mandića*" objavljeno u Pečuhu 1823. O Mandiću v. Karlo PAVIĆ, *Pokopno govorenje*, održano 11. ožujka 1816., Osijek, 1816. U tom se govoru donosi Mandićeva biografija i ocjena njegova rada. Treće i najmanje djelo koje je nadahnuto pohvalom na uspomenu biskupa Mandića napisao je Mijo MIHALJEVIĆ, *Mandićevec iliti novi vinograd u brdu pridvoračkomu po uredbi biskupa Mandića zasadić* (u versih izpisan), s.l., 1822. U tom se djelcu na nekoliko stranica pjeva o slavi biskupovoj, koji se je toliko brinuo i o ekonomskom procvatu svoje biskupije. Vidi također: Stjepan BÄUERLEIN, "*Biskup Antun Mandić*", u: *Vjesnik đakovačke biskupije* 86(1956), str. 153-157; Tomo MATIĆ, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, Zagreb, 1945., str. 100-104; Vladoje DUKAT, *Književno-prosvjetni rad A. Filipovića Heldentalskog*, Rad JAZU, knj. 203., str. 1-127. O piscu Mandićeva Života Adamu Filipoviću v. Vladoje DUKAT, *Sitnice o Adamu Filipoviću Heldentalskom*, u: *Nastavni vjesnik*, Knj. 39, rujan-prosinac 1930, sv. 1-4, Zagreb, 1930, str. 73-76.

djelovati odmah, te je sva svoja iskustva iz svijeta prenio u našu Slavoniju. Možda tkogod u dogledno vrijeme načini opsežnije djelo o hrvatskim svećenicima leksikografima, kao i njihovom doprinosu hrvatskom jezikoslovlju.⁵⁹

b) Mandić, presjednik povjerenstva za jedinstveni pravopis

I kad govorimo o Antunu Mandiću, kao autoru slavnskoga pravopisa, nikako ne smijemo zaboraviti njegov kasniji, ukupni doprinos za uređenje hrvatskog pravopisa. Naime, kad je poznati dubrovački leksikograf hrvatskoga jezika franjevac Joakim Stulli završio svoj veliki, enciklopedijski rječnik, poslije više neuspjelih pokušaja tiskanja, zatražio je konačno od cara Josipa II. dopuštenje i potporu za tisak. Da bi rječnik mogao dobiti odobrenje austrijskih vlasti za tisak, car je naredio da se sazove povjerenstvo, koje će konačno riješiti pitanje hrvatskoga pravopisa.⁶⁰ Početkom g. 1783. sazvano je hrvatsko povjerenstvo za uredbu jedinstvenoga pravopisa, a predsjednik joj je bio upravo kasniji biskup đakovački Antun Mandić. To nije bilo nasumce, jer je Mandić, kao što smo već vidjeli, i sam napisao pravopis za narodne škole, objavljen četiri godine prije sazivanja ove komisije. Članovi su bili Joso Krmpotić, koji je bio svjetovni svećenik, zatim fra Marijan Lanosović, poznati gramatičar, i Joakim Stulli. Mandić je kao crkveni odličnik i vojni zapovjednik bio osoba poštovana i uvažavana na dvoru. Krmpotić je tu bio u isto vrijeme dvorski kapelan, Lanosović je pak pred par godina (g. 1778) posvetio carici svoju "Slavonsku gramatiku".⁶¹ Stulli se pak odlikovao svojim leksikografskim radom. Na tom je susretu bila zabačena dubrovačko-dalmatinska grafija, koja se oslanjala na talijanski pravopis, i prihvaćena je slavonska grafija, uvedena nekoliko godina prije u onodobne narodne škole u Hrvatskoj, Slavoniji i Mađarskoj, te je tako Stulli cijelo svoje djelo morao prema tome pravopisu preraditi da bi bilo upotrebljivo na širem jezičnom području. Tako se dogodilo da je pobijedila "slavonska" verzija, za koju su se bili zauzeli Krmpotić, Lanosović i Mandić.⁶² Na tom poslu se tako našao krug uglednih ljudi, a sam Stulli je "važio dugo kao najbogatiji izvor i tumač jezičnog blaga i imao je snažan utjecaj na našu preporodnu književnost".⁶³

59 Na tom je tragu Vladimir HORVAT, *Crkva u Hrvatskom narodnom preporodu*, Glas Koncila, Zagreb, 1986.

60 Car Josip II. je imao u svojim planovima izdavanje jedinstvenog rječnika za sve slavenske narode svoje monarhije s jedinstvenom grafijom.

61 Mandić je poznavao Lanosovića kao profesora na franjevačkim školama. Kao cenzor Mandić je predložio da se Lanosovićeve gramatika može tiskati.

62 Usp. Antun CUVAJ, *Nav. dj.*, sv. II., str. 42-43.

63 *Enciklopedija JLZ*, sv. 7 (Raš-Szy), Zagreb, 1981., str. 708.

Antun Mandić je svojim pomirljivim načinom ophođenja i svojom taktičnošću nagovorio Stullija da prihvati slavonsku varijantu, slavonski pravopis za svoj rječnik, a Stulli je pak sa svoje strane predložio da mu rječnik doradi fra Marijan Lanosović, nikako Krmpotić. "Slavonski pravopis" je bio u uporabi do preporoda i Gajeva pravopisa.

Pored jezičnih rješenja u ukupnom udjelu Slavonije i jezikoslovaca iz Slavonije u hrvatskome jezikoslovlju udio Antuna Mandića nije bio malen. Pored jezičnih značajna su i slavonska grafijska i pravopisna rješenja. S grafijskim rješenjima započeo je fra Stjepan Vilov (g. 1736.), a nastavio je fra Emerik Pavić (1716.-1780.). Fra Emerik Pavić se uz to bavio još i pravopisnim, gramatičkim i leksičkim pitanjima. Na slavonsku je grafiju znatno utjecao i fra Jerolim Lipovčić, koji (g. 1750.) daje svoja grafijska rješenja, koja će postati uzor kasnijim slavonskim piscima. Bilo je to sve, što valja izričito istaknuti, prije Ljudevita Gaja i ilirskoga pokreta, tj. prije preporoda i Gajeve reforme pravopisa.

4. Uspomena na Mandića

I ne na samom kraju, spomenimo još jednom, da je u Osijeku – Đakovu g. 2007. izašao pretisak i prijepis "Žvota biskupa Mandića", odnosno točnije, "Žvot velikoga biskupa, prvelikoga domorodca, i najvećega prijatelja našega", didaktički ep od Adama Filipovića Heldentalskog. Tu mladi svećenik Adam Filipović opisuje "Žvot Mandićev". Djelo iznosi 183 tiskane strane, a razdijeljeno je u 52 članka.⁶⁴ U pjesničkom je obliku opisan Žvot, značaj i rad Mandićev od njegova rođenja do smrti. Budući da je to djelo veoma zanimljivo s više razloga, dodajemo ovdje samo nekoliko rečenica i o njemu. Pisac tog djela bio je književnik po zvanju, premda na naslovnoj strani stoji zapisano, da je djelo spjevao neki "Radoslav od Panonije savske" i da ga je Adam Filipović samo prikazao narodu. I više je nego sigurno zajamčeno, da ga je spjevao Adam Filipović. On je naime u to doba bio jedini u Slavoniji, koji je pisao i izdavao pjesme ovakvog značaja i opsega što očigledno pokazuje njegov "Razgovor priprosti", što ga je u Pečuhu izdao godinu dana prije. I stih i jezik i duh i format djela, i sve drugo upućuje na Filipovića. Čak su i navodi u djelu zabilježeni točno i temeljito, baš onako kako je u to doba jedini Filipović običavao činiti u člancima svoga "Slavonskog kalendara".

64 O tom pjesmotvoru u čast biskupa Mandića s literaturom, vidi više: Anto PAVLOVIĆ, *Biskup Antun Mandić*, u: ISTI, Stotinu reverendi, str. 150-161.

Sve ono, što smo saznali o Mandićevu životu iz spomenutog pogrebnog Pavićeva govora, nalazimo sedam godina kasnije prepričano opširnije u Filipovićevu djelu. Da je Filipović morao upotrebljavati Pavićev govor za pojedine okolnosti Mandićeve biografije, vidi se i po tome, što sam Filipović govori u prvom članku svoje pjesme, da je Antuna Mandića "s očima umrlim gledao samo kratki čas" i da može opjevati samo ono, što je čuo od drugih i nešto, što je sam mogao razabrati. Tek godinu dana nakon Mandićeve smrti biskup Raffay (Rafaj) je Filipovića primio u đakovačko sjemenište. Nadalje, vidi se po raspoređaju cijeloga gradiva, da se Filipović držao Pavićeva objavljenog teksta pogrebnog govora Mandiću.

Što to i kako opisuje Filipović može lijepo osvijetliti jedan isječak, kao pars pro toto, dio umjesto cjeline: Odlazak dječaka Antuna Mandića u Zagreb na škole, pruža nam malu kulturnu sliku Slavonije.⁶⁵ U osamnaestom se stoljeću, tamo nakon Turaka, bilo ustalilo mišljenje, da mladići, čim počnu ići u školu, nisu više prikladni za kućne poslove. Budući da ih roditelji redovno ne mogu, najčešće zbog siromaštva, slati na daljnje nauke, to oni i ono malo što su naučili brzo zaborave. A za kućne poslove prestaju valjati. I tako je po slavonskom shvaćanju bilo najbolje, da sin, ili kako kaže pučka poslovice, kotac plete kao i otac. Nisu skloni promjenama, ne mijenja se među njima ništa, štoviše opiru se napretku. Zato je za njih najbolje da se što prije ožene, da im se uzdrži koljeno. Pritom su uvijek imali na umu: "Najbolja je didovina, ma kokošji bio grad". Drukčije je pak, veli Filipović, sa slavonskim Nijemcima. Oni šalju svoju djecu u svijet na nauke, da "uzmognu domovinom upravljati, kao što su i dosad upravljali". Tako jedan stih glasi: "Slavima je zemlja (tlo) draga, Slavini voli služiti", te ove riječi, koje bi se trebale prihvatiti bez dokazivanja, Filipović popraća komentarom – iz Herdera. Evo, što veli Filipovićev komentar: Slaveni su zaljubljeni u svoje kućanstvo. Kad imaju dosta zemlje za oranje i trave zarad marve, onda su najblaženiji. Rado plaćaju harač i gotovo puzajući služe svojim gospodarima, i protiv kojih uvijek govore, ali ako im ovi gospodari dadu samo jednu lijepu riječ, onda ih opet odviše hvale ... A Nijemci su, veli Filipović, sasvim drukčijega soja. U Nijemce se ugledala, a ne u Slavonce, i majka Mandićeva, kad je svoga sina puštala u svijet.⁶⁶

65 Vidi opširnije: Adam FILIPOVIĆ HELDENTALSKI, *Život biskupa Mandića*, Osijek / Đakovo, 2007., članak V., str. 53-59.

66 Kako je Mandićeva majka bila odrasla u varoškim tradicijama svoje Požege, najbolje će razjasniti ova priča, koja se do danas spominje u užim slavonskim krugovima. Kad je starica majka pohodila svoga sina biskupa u njegovu dvoru, i kad joj je on pun veselja pokazivao sjajne dvorane, odvratila mu ona: "Sve je to lipo, sine! Ali, da si ti mene slušao i otišao u fratre, ti bi već odavna bio – gvardijan u Požegi ..." To je ipak samo lijepa dosjetka, jer je ona već prije bila preminula, a pokopana je na groblju u Slav. Kobašu. Vidi Anto PAVLOVIĆ, *Nav. dj.*, str. 154.

Adam Filipović je svojom knjigom o biskupu Mandiću pružio slavonskoj literaturi u prvoj četvrtini devetnaestoga vijeka znatnije djelo. Dosad se to prikrivalo ili u nekim književnim slikama ili literarno-kulturnim pregledima zaobilazilo. Sad i to nije više tako.⁶⁷ "Život Mandićev" nije obični prigodni spjev, jer se pjesnik u njemu dopadljivo i na široko dotiče mnogih slavonskih književnih i kulturnih prilika. Zato danas uzimamo ovakve spise u ruke kao dragocjenu građu za osvjetljavanje naše zavičajne prošlosti. Adam Filipović je posljednji izdanak stare književne Slavonije. Osim nekoliko prigodnica napisao je za lijepu književnost jedini "Razgovor priprosti ili vrtlar s povrtaljem se razgovara", u kojemu je stvorio opsežno "botaničko-pjesničko djelo".⁶⁸ Pretpostaviti treba da su "Mandićev Život" mnogi čitali iz viših i nižih slavonskih krugova. Mogli su ga čitati s velikim zanimanjem. Priprosti ljudi su u izvornosti ove knjige pronalazili pouku i zabavu, kao što su to mogli naći i u Reljkovićevim i Došenovim knjigama. Filipović ih doista tu nekoliko put i spominje. Viši pak slojevi su mogli u knjizi pronaći pobude i građe za dalju naobrazbu. Pisac je znao, kako će ispod crte popratiti svoje općenite misli navodima velikih mislilaca, kao što su bili Montesquieu, Herder, Panonius, Tacit, Ciceron, itd.

"Život Mandićev" je dakle djelo, koje u našoj književnoj povijesti tek sada dolazi do pravog uvažavanja. Već su stari isticali, da sva krivnja leži u tome, što se kod nas prigodna poezija – kako u kajkavskoj tako i u štokavskoj knjizi – dosta nepravedno omalovažavala. Kad se u pojedinim književnim razdobljima jednog bistrog i otvorenog naroda, kao što je i naš, sva duševna snaga zbijala i održavala gotovo u jedinim prigodnim spisima, onda treba u tim istim spisima tražiti i nalaziti upravo ono, što je u njima jako i snažno u bilo kojem pogledu.⁶⁹

I na posljednjoj strani "Života Mandićeva" govori Filipović već i o Mandićevu nasljedniku. Car Franjo – veli Filipović – sjede da bira dostojnog nasljednika Mandiću i odluči se ovako: Onaj, koji je bio Mandićev nasljednik na stolici priora vranskoga i prepošta zagrebačkog, neka mu bude nasljednik i na stolici đakovačke biskupije! I tako bude u siječnju g. 1816. carskim dekretom, datiranim u Veroni, imenovan biskupom bosanskim i srijemskim Emerik Karlo Raffay.

67 Usp. Helena SABLIĆ-TOMIĆ / Goran REM, *Slavonski tekst hrvatske književnosti*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2003., str. 221-225.

68 Na str. 85. "Života Mandićeva" nabraja Filipović profesore, što ih je Mandić dozvao u Đakovo za prve sjemenišne učitelje. Svakome od njih – u stilu svoga vrtlarskog "Razgovora" – dodjeljuje ime iz botanike. Karácsonyi mu je ružmarin, Mihalić zumbul, Hartmann đurđić, Fischer ružica, Crndić muškat, Smilošević kovilje, itd.

69 Usp. Nikola ANDRIĆ, *Nav. dj.*, str. 169-189.

Umjesto zaključka

Mukotrpan je bio put kojim su prošli naši jezikoslovci sve do ovih dana, i kako se rađao hrvatski književni jezik, dok nedavno nije dobio i svoj međunarodni kôd. Zato je osobito zadovoljstvo predstaviti Mandića i sveukupno njegovo djelo, koje je čvrstim nitima utkano u povijest visokoga školstva u Osijeku i istočnoj Hrvatskoj. Kroz punih 26 godina je bio vrhovnim nadzornikom škola u Hrvatskoj i Slavoniji. Smatramo da je i pretisak njegovih "Upućenja" prije desetak godina bio pravi način, kako se pravo odužiti velikome biskupu. To nama može biti samo na korist.⁷⁰ I iz toga se djela spoznaje kakva su konkretno grafijska i pravopisna rješenja bila predlagana, i kakav nam je jezik bio u prošlosti. Bez njegova doprinosa, kao i drugih prije i poslije njega, hrvatski nam jezik ne bi danas bio ono što on stvarno jest. I ovaj znanstveni skup u Osijeku bio je prava prigoda podsjetiti se na toga čovjeka i oteti posvemašnjem zaboravu. Imao je pravo već stari pisac kad je napisao: "Ejus memoria in benedictione perennat".

Na našem Životnom putu nema skokova. Mi gradimo novo obnavljajući i proširujući staro. Prošlost je u nama, iako smo je često nesvjesni. Trebalo se dugo čekati da otkrijemo Mandića. Već je, ponovimo još jednom, Adam Filipović Heldentalski pisao o njemu: "Mandića su zaboravili i oni koji su imali bistru pamet!" Nakon što se Slavonija konačno oslobodila od Turaka, trebalo je otvoriti vrata školama. Isprva su one bile u jadnom stanju. Mandić se kao "nadzornik narodnih učionica za kraljevine Slavoniju i Hrvatsku" zalagao za dvojezične škole i tako otvarao vrata hrvatskom jeziku. U sveobuhvatnoj germanizaciji onoga vremena, koliko je mogao, nastojao je zaštititi hrvatski jezik, a školski sustav prilagoditi narodnim potrebama. Upravo su te njegove svjetovne službe vezane za školstvo bile najznačajnije. Dugi niz godina pratio je razvoj osnovnog školstva. Izvršio je reorganizaciju i financijsko uređenje školstva napose u Slavoniji. Sam je sudjelovao u reformama i donošenju školskih zakona. Uz svoja veoma različita zaduženja, nastavio se brinuti za škole, napose na području svoga vlastelinstva, i onda kad je bio biskupom. Nije bilo još opće prihvaćenog pravopisa, pa pisci pišu kako znade, svaki na svoj način. Zato Mandić, i prije nego li je postao sudionikom jezično-pravopisne komisije za izdavanje rječnika dubrovačkog franjevca Joakima Stulija (1730.-1817.) sve usustavljuje, sve želi normirati. Potom Bečki dvor odobrava pravopis. Sve je u njemu

70 Da ga je više poznavao, sigurno se ne bi dogodilo da ga ne spomene u svojem djelu Franjo TANOČKI, *Slavonska jezikoslovna baština (izbor)*, Matica hrvatska, Osijek, 1996.

pojednostavljeno, slova i grafija, i to na drŹavnoj razini. IstraŹivači bi dalje trebali proučiti, koliko je taj pravopis bio prihvaćen. Svakako, Mandićeva je zasluga, što je prepoznao trenutak i da treba djelovati odmah, te je sva svoja velika iskustva nastojao prenijeti u našu Slavoniju.

I tako je povijest opet potvrdila poznatu činjenicu: kad se nađe pravi čovjek na pravom mjestu doista se događaju dalekoseŹni pomaci. Takav se sklop sretnih okolnosti stekao upravo u osobi biskupa Antuna Mandića, prije toga priora vranskog i zagrebačkog kanonika, koji je kao čovjek bistra i praktična uma prije Strossmayera Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji najviše privrijedio. Bio je doista velik i kao biskup i kao domoljub, i kao utemeljitelj najstarije visokoškolske ustanove u istočnoj Hrvatskoj s kontinuiranim djelovanjem.

SUMMARY

Luka Marijanović

Bishop Antun Mandic responsible and respected in the field of education in Croatia

In the article the author provides basic information about how the bishop Antun Mandic, once Požeška seminary rector and parish priest, and further order: Canon of the Archdiocese of Zagreb, Croatian vice rektor course in Vienna, Vicar General of the Zagreb diocese who implemented school reforms in Hungary and Croatia, the royal commissioner for reconstruction and strengthening of the fortress in Croatia during the Napoleonic campaigns in Europe, member of the commission for spelling reforms of Croatian language and precursor of the Illyrian movement, benefactor, and in last place as the bishop who founded the diocesan seminary associated with its Theological high school. Both institutions still to carry out its primary role: providing religious education and a broad humanistic and scientific training for its students from the seminary and the listeners, but also to many lay people/Religion teachers today. Specifically, the seminary as educational institution was closely connected to theological High School, originally episcopale Lyceum, which was recently transformed into the Catholic Theological Faculty of Djakovo, at J.J.Strossmayer University of Osijek. Antun Mandic, who had gained extensive experience in the field of general education in Croatia and Hungary used his experience as a school principal at many schools in Croatia to help him at the seminary and at the establishment of high philosophical and theological schools. At the school he set very learned professors, who later earned their reputation at the University of Pest, While other high philosophical and theological schools being mostly Franciscans or Jesuits elsewhere, were not the public but closed type, a kind of home study, so far are these two institutions in Djakovo beneficially and continuously operating for more than two centuries, covering the region of today's University of Osijek, in fact the oldest living high school facilities in eastern Croatia. Among other things, Mandic was the president of the commission for the unique spelling and the the author of bilingual Slavonian-German school spelling dictionaries. Among other things, it is thanks to him that the Gaj - reform succeeded in a very short time. In turbulent times, after Napoleon, Mandic was forgotten, but is now making his way back into local and national history.

